

ПСИХОЛОГИЯ

2'87

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Акад. Сава Гановски — председател
Членове
Хр. Бонев, К. Василева, В. Вичев, Е. Генова, Ф. Генов, М. Драганов, З. Иванова, Г. Йолов, Д. Йорданов, И. Косев, Л. Мавлов, Г. Пирьов, Б. Първанов

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. С. Гановски — главен редактор, чл.-кор. проф. Г. Пирьов — зам.-главен редактор, проф. д-р Ф. Генов — отг. секретар.
Членове: ст. н. с. А. Петков, проф. Т. Трифонов, ст. н. с. Л. Мавлов, доц. Кр. Крумов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски“, тел. 86-51, в. 477. Дадена за набор на 6. II. 1986 г., подписана за печат на 28. III. 1987 г.

Печатница „Георги Димитров“ — София, пор. 1279

СЪДЪРЖАНИЕ

* * * — САВА ГАНОВСКИ — За издигане ролята на психологията като обще- ствена сила	3
Обща и социална психология	
ТР. ТРИФОНОВ — Относно структурата на характера	12
В. ГЕОРГИЕВА — Психологически ас- пекти на качеството „точност“	20
Г. ДЖЕДЖЕВА — За връзката между мот- ивите за дейност и равнището на авто- ритета	26
Педагогическа и възрастова психология	
Л. ДЕСЕВ — Основни тенденции на раз- витие в съвременната педагогическа пси- хология	32
Ф. СТОЯНОВА — Семантичен профил на изявения ученик	38.
Трудова психология	
С. СИМЕОНов — Трудът като ценност за членовете на бригадния колектив	46
Х. ГЕТАХУН — Някои психологически фактори за повишаване производител- ността на труда	52
История	
Н. КАРАИВАНОВ, СТ. КУНЧЕВ — Пси- хологически аспекти в епистоларното наследство на Васил Левски	57
Нашите юбиляри	
Г. ПИРЬОВ — Проф. Трифон Трифонов на 60 години	60
Научен живот	
Г. П. — Из дейността на Международния съюз на психологическите науки	62

PSYCHOLOGY
Official journal of the Bulgarian
Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

САВА ГАНОВСКИ — ЗА ИЗДИГАНЕ РОЛЯТА НА ПСИХОЛОГИЯТА КАТО ОБЩЕСТВЕНА СИЛА

На първи март т. г. се навършиха 90 години от рождението на видния революционер и строител, героя на Народна република България, бележития философ, педагог, социолог и психолог — акад. Сава Гановски. Дълъг и плодотворен е неговият живот. Повече от седем десетилетия Сава Гановски крачи в челните редици на революционерите-марксисти както на идеологическия и политическия фронт, така и на фронта на въоръжената борба и науката.

Ако трябва най-кратко да се характеризира неговият жизнен път, то това е път на революционер, път на учен, на общественик и държавник, на идеолог, пропагандист и педагог. Той не само пропагандира марксистко-ленинското уче-

ние, не само го защищава от опортюнисти и догматици, но и го развива и обогатява в условията на революционната борба и в строителството на социализма в България. Всичко това се обединява в основната линия на неговия живот — да служи на интересите на работническата класа и на останалите трудещи се с перо и меч, с меч и перо.

Едва ли друг педагог може да се похвали с такава огромна аудитория, каквато е имал «Червеният професор». Повече от 70 години той е неуморен разпространител на идеите на марксизма-ленинизма. Под неговото непосредствено въздействие или под въздействието на неговите трудове по философия, педагогика и психология израснаха поколения революционни кадри. И днес той е неуморен участник като докладчик, консултант, като автор в редиците на педагогическия фронт за формиране на социалистическата личност в условията на научно-техническата революция.

Академик Сава Цолов Гановски е роден на 1 март 1897 година в село Кунино — Врачански окръг. Произхожда от многолюдно прогресивно семейство. Като ученик във Врачанската гимназия той се включва в революционното младежко движение (1911 г.). От тогава той посвещава изцяло своя живот на борбата на партията, на работническата класа и трудещите се за победата на социализма. По време на Първата световна война развива активна антивоенна дейност. През 1917 година заедно със свои другари организира издаването на вестник «Правда» като орган на «работническите, селските и войнишките съвети в България». В излезите, макар и два броя, се пропагандира ленинският курс за превръщането на империалистическата война в гражданска. За тази дейност е подведен под съдебна отговорност с искане за смъртна присъда, но поради непълнолетие го осъждат на 15 години затвор. През 1918 година е приет за член на БРСДП (т. с.) и участва дейно в работата на партията в Чернобрешкия край. През 1919 г. става студент и през 1922 г. завърши специалността философия и педагогика в Софийския университет.

В периода 1920—21 г. С. Гановски е секретар на младежката организация в Подуине, участва в комисията по осиновяването на съветските деца, в нелегалната военна организация, пропагандистката работа на партията, профсъюзите и младежкия съюз, ръководи ученическите кръжоци, член е на младежкото ръководство в София (1922 г.). През 1923—1928 г. специализира по философия и педагогика в университетите в Хале и Берлин в Германия. Член е на Германската комунистическа партия и секретар на българската студентска комунистическа група в Хале.

Сава Гановски е един от основателите и ръководителите на студентския съюз (НАРСТУД), който се създава непосредствено след 9 юни 1922 г. Това е и първата антифашистка единицофронтовска организация от комунисти, земеделци, анархисти, някои социалдемократи, радикали и безпартийни студенти. През 1925—28 г. Сава Гановски е секретар на българската партийна група в Берлин. Изпълнява важни поръчения на В. Коларов и Г. Димитров, взима участие и във Втората партийна конференция в Берлин (декември 1927 — януари 1928 г.).

По решение на партията през 1928 г. С. Гановски заминава за СССР, където постъпва в Института за червена професура в отдела по философия. Става член на КПСС.

След завършването на Института за червена професура постъпва на работа в института «Маркс-Енгелс-Ленин» и е завеждащ катедра по марксизъм-ленинизъм във висше учебно заведение в Москва.

През 1931 година се завръща в България и веднага разгръща голяма легал-

на и нелегална дейност на политическия, профсъюзния и идеологическия фронт. Участва в ръководството на учителската профорганизация, в Съюза на трудово борческите писатели, в агитпропа на Централния комитет на партията, години наред е секретар на партийната група на писателите и журналистите. Взема най-активно участие в редактирането и издаването на редица списания и вестници, като: «Народна просвета», «Учителска борба», «Народна трибуна», «Съвременна мисъл», «Научен преглед», «РЛФ», «Кормило» и други, в които се воюва за ленински етап на идеологическия фронт в теорията и практиката. През 30-те години излизат от печат следните по-важни негови трудове: «Основни направления във философията» (1931 г.), «Педагогически албум» (1935 г.), «Из философията на Възраждането» (1939 г.), «Основни закони на научната философия» (1940 г.), «Кратка история на философията от древността до най-ново време» (1941 г.), «Природа и общество» (1941 г.) и други.

Заради антифашистката си дейност е преследван от фашистката власт, многократно е арестуван, затварян, малтретиран, интерниран и прекарва повече от две години и половина в концентрационен лагер. През месец април 1944 година става партизанин с 18 души от родното си село Кунидо и се включва в отряд «Г. Бенковски» от XI плевенска военно-оперативна зона, на която е избран за зам.-политически комисар и член на Окръжния комитет на БКП.

Вестта, че «Червеният професор» е станал партизанин, оказва много положително въздействие върху антифашистките сили в страната. Няколко дни преди 9 септември, по нареддане на партията, Сава Гановски идва в София в шаба на партизанското движение. На седмия ден от 9 септември по нареддане на партията и правителството той изпълнява важни поръчения. Изпратен е като пълномощник на правителството, за да спре отстъпващата българска оккупационна войска от Югославия. Спира в Пирот и формира временен фронт срещу очакваното настъпление на немците срещу София. След това го изпращат за уреждане на отношенията ни с гръцките демократични сили в Тракия и Източна Македония и съдействува за организирането на евакуацията на нашата армия от там. И двете сложни и трудни задачи са изпълнени с успех.

След народната победа Сава Гановски е един от най-активните строители на социализма в нашата страна. Заема редица отговорни държавни, партийни и обществени постове. От 1953 година Сава Гановски редовно е избиран за член на ЦК на БКП и за народен представител. Бил е директор на печата, посланик, завеждащ отдел в ЦК на БКП, зам.-министър, министър, председател на Народното събрание, директор на Института по философия и др.

През 1951 г. е избран за редовен професор в Софийския университет, а през 1952 г. — за редовен член на Българската академия на науките. Член е на Академията на науките на СССР, ГДР, ЧССР и СРСР.

Сава Гановски е председател на Дружеството на българските психолози и главен редактор на първото психологическо списание у нас «Психология». За своята неуморна и предана служба на народа той е награждаван 6 пъти с орден «Г. Димитров», «Герой на социалистическия труд», «Герой на Народна република България», носител е на Димитровска награда, «Народен деятел на науката» и други. Той е носител и на високия съветски орден «Октомврийска революция».

Академик Сава Гановски е първият председател на Международната федерация на философските дружества из средите не само на философите от социалистическите страни, но и из средите на представителите на диалектическия и историческия материализъм.

В богатата многостранна научна и обществена дейност на академик Сава Гановски особено ярко се откроява неговата последователност, настойчивост и творческо пропагандиране на марксистко-ленинските идеи и неотстъпвашата борба за тяхното прилагане в дейността на партията и в борбата на народа за победата на социализма. Особено големи са неговите заслуги в борбата за ленинизацията на идеологическия фронт, за ленинизацията на комунистическата партия.

Още през 1927 година в партийния теоретичен орган списание «Комунистическо знаме» се появи неговата статия «Ленинизъм и диалектика», в която той обосновава необходимостта от бързо и цялостно преустройство както на идеологическия фронт, така и на комунистическото движение в България на ленински основи. В нея се обосновава възгледът, че ленинизъм е нов етап в развитието на марксизма, че «най-сигурно лечебно средство срещу грешките и недъзвите в миналото и настоящето на партията, както и най-верният ни помощник за правилното решение на задачите на настоящето и бъдещето — това е ленинизирането на нашето целокупно движение».

По-късно в статията си «Диалектическият материализъм и литератураната» (РЛФ, 1932 г., бр. 61) той обосновава необходимостта от ленинизация и в областта на литературата, литературната критика и теория. В книгата «Основни направления във философията» (1934 г.) Сава Гановски обобщава всичко онова, което е публикувал за ленинския етап във философията и се опитва да осветли основните въпроси на философията от позициите на ленинизма.

Във всички свои разработки, които надхвърлят цифрата 1000, той се изявява като войнствуваш публицист. Със своето перо, с пламенното си слово своевременно отклика на актуалните проблеми и събития, които имат значение за партийната и народна борба срещу фашизма и капитализма, а така също и за строителството на социализма. Те са единство на теория и партийна практика. Трудовете на С. Гановски не са самоцелни, а са обусловени от проблемите на партийната практика и са предназначени не само за нейното осмисляне, но и за изменението ѝ.

Особено активна е неговата дейност на идеологическия фронт и след победата на 9 септември 1944 г. Статиите на С. Гановски за културната революция, за интелигенцията, за проблемите на свободата, за личността при социализма и други, както и трудът за обществено-икономическата формация и мирното съвместно съществуване (1962 г.), в който научно доказва възможността да се осъществи ленинският принцип за мирно съвместно съществуване между страните с различен обществен строй, изиграха важна роля в по-нататъшната ленинизация на идеологическия ни фронт.

Главните проблеми, на които служи ученият Сава Гановски, са проблемите на преустройството на обществото, проблемите на изграждане на ново безklassово общество. Това го доведе до марксистко-ленинската философия, която въоръжава революционерите с диалектико-материалистическия метод за изследване, анализиране и изменение на социалната действителност. Тази действителност не може да се измени, ако не се измени човекът. Това разбира още от най-ранни години Сава Гановски. Затова проблемите за човека са проблеми, които го вълнуват през целия му живот на труд и борба, на борба и труд. Ако трябва да се посочат кои са онези проблеми, които въз фокус обединяват многостранната дейност на Сава Гановски като философ, педагог, социолог, психолог, етик, то това са проблемите на човека. В условията на борбата против капитализма и фашизма С. Гановски разработва проблемите за възпитанието на човека-революционер.

Това е човекът, който ще разруши експлоататорските основи на буржоазното общество, това е и човекът, който след това ще съгради не само основите, но и сградата на социалистическото общество. Ето как проблемите за формирането на новия тип личност закономерно заведоха С. Гановски в дебрите на психологическата наука.

С какви ли въпроси не се е занимавал той в областта на психологията. Като докладчик, лектор, публицист, философ, специалист по проблемите на педагогическата психология С. Гановски изследва проблемите и разкрива тяхната роля във формирането на новия тип личност. Затова за него психологията не е наука, на която се посвещава специално, а е необходима наука, за да постави на научни основи педагогиката, която е призвана като инженер да конструира новия тип личност. Още от най-ранна възраст С. Гановски разбира, че научна основа на социалистическата педагогика може да бъде само марксистката психология. Затова, като войнистуваш философ-материалист, той насочва своите усилия против идеалистическата психология, против субективизма в нея, за изграждане още в условията на буржоазна България научна марксическа психология. Ако след 9 септември се иззвърши сравнително лесно методологическото преустройство на психологическата наука у нас, ако бързо се развиха много нови клонове на марксистко-лениинската психология, то е резултат и на това, че академик Гановски още в буржоазна България разработи важни методологически основи на психологията. Той водеше борба срещу представителите на буржоазно-идеалистическата школа.

Дейността на акад. Сава Гановски в развитието на психологията има две основни направления. Първото се отнася до неговия принос в разработване на отделни проблеми на психологическата наука. Второто е свързано с организаторската дейност на акад. Сава Гановски като председател на Дружеството на психозите. В продължение на 20 години той отдава време и сили за сплотяване, преустройство и правилно насочване на психологическия фронт у нас. Той допринесе за превръщането на психологическата наука във важна обществена сила. Тя играе и има темпърва да играе ролята на ускорител на процесите на обновление в нашата страна.

Със заставане на позициите на Ленин за ленинизация на комунистическата партия, за ленинизация на философията, акад. Сава Гановски разработва и проблемите за ленинизацията и на психологията. Той разглежда психиката като процес, като специфичен вид отражение на високоорганизираната материя — мозъка. В своята статия «Великият учен академик Иван П. Павлов», С., 1937 г. в сб. под негова редакция «Великият учен Иван П. Павлов», както и в статията си «Умря башата на физиологията», сп. «Съвременна мисълъ», 1935—1936 г., кн. 5 и 6, Гановски изтъква ролята на Иван Петрович Павлов за естествено научното потвърждение на диалектико-материалистическото разбиране на психиката като отражение. За него това отражение не е пасивно. Затова той е против вулганизаторския подход, при който психиката се разглежда като пасивно отражение на обективната действителност. Като запознава българската общественост с постиженията на видните съветски психологи Корнилов и Виготски в сп. «Съвременна мисъл» (1936—1937 г.), кн. 5 и 6, в статията си «Психологически възгледи на проф. Корнилов и В. С. Виготски» акад. Сава Гановски критикува някои от възгледите и разкрива методологическите основи на техните разработки. Голяма е ролята на съветската психологическа мисъл за развитието на марксистко-лениинската психология у нас. За това допринесоха и публикациите на акад. Гановски върху отделни проблеми на съветската психологическа школа.

Формирането на новия тип личност за акад. С. Гановски е не само теоретически, но е преди всичко практически проблем. В условията на капитализма комунистическата партия беше тази, която носи историческата отговорност да формира новия тип революционер, който не само да разрушат устоите на капиталистическото общество, но и да изгради социалистическото и комунистическото общество. Това не можеше да се извърши без остра класова борба — не само на икономическия, политическия и идеологическия фронт, но и на педагогическия фронт. Затова в съзнанието на нашата прогресивна общественост близо 70 години акад. Гановски е виден идеолог, виден педагог, виден психолог при формирането на новия тип личност. Оттук трябва да се започне подкопаващето на устоите на капитализма и оттук трябва да се започне не само разрушаването на капиталистическата система, но и изграждането на социалистическото общество.

Още в най-ранните дни на своя живот, още ученик въ Врачанска гимназия, като наблюдава как участващите представители на врачанските партии в изборните борби си служат с лъжата и измамата, у него се възбужда гняв и недоволство. Той разработва доклад на тема: «Социалните и психологическите основи на лъжата» (1914 г.). Към този проблем се връща и по-късно през студентските си години с доклад на тема: «Лъжата и истината в изборите» (1918 г.). Ясно е, че за формирането на новия тип личност — личността на революционера, личността на бъдещото социалистическо общество като идеал — е необходимо да се критикува, да се разкрива лицето и практиката на буржоазната личност в лицето на нейните политически представители — лидерите на буржоазните партии.

Като допент по философия и педагогика той проявява особен интерес към проблемите и възпитанието на новата личност. Във връзка с образователната реформа на Стоян Марески излиза с доклад на тема «Трудово-занаятчийска и политическа подготовка на учащите се».

През 1928 г. в сп. «Народна просвета», кн. 5—6 се появява неговата статия «Научен преврат в областта на психологията». В нея се разкриват причините за успехите на науката в СССР. Убедително доказва, че психиката на отделната личност може да се разбере и оцени само ако се разглежда във връзка със социалната среда. Този диалектико-материалистически подход при изследване и претълкуване на психичните явления има основно методологическо значение за превъртане на психологията в истинска наука. В тази статия С. Гановски разкрива ролята на психологическата наука като свързващо звено между естествените и хуманитарните науки. Той посочва значението на два методологически принципа на марксистко-ленинската философия, които намират приложение в психологията. Първият е за първичността на материята, за психиката като свойство на високоорганизираната материя — мозъка. Вторият е за детерминизма на човешкото поведение от социалната среда. Като се позовава на развитието на психологията в СССР, той подчертава значението на единството между теорията и практиката и разглеждането на човека като единно социално биологическо същество.

Сава Гановски отдава определящо значение на социалната практика за формиране на личността. В статията «Да създадем нови кадри» (РЛФ 1932—1933 г., бр. 105) той поставя въпроса за подготовка на нови кадри чрез единствения «университет» — класовата борба, за единството на пролетарската теория и практика. Това схващане за ролята на практиката, за възпитанието на личността той развива и в други статии. Така например в статията «Комплексно обучение (опитите в СССР и у нас)» в сп.: «Народна просвета» (1932—1933 г.), кн. 8, Сава Гановски обръща внимание, че основният принцип на комплексното обучение е един-

ството на теорията и практиката, на знанието и умението, на паметта и фантазията, на разсъдъка, сръчността, на ума и волята. В статията «Детската активност» в сп. «Народна просвета» (1933—1934 г., кн. 8) той посочва активността на детето като изходно начало и основа за успешното му обучение и възпитание.

В статията «Проблемата за дисциплината», отпечатана в сп. «Съвременна мисъл» (1934—1935 г., кн. 7), Сава Гановски пише за съзнателна обществено творческа прогресивна дисциплина. Разглежда средствата и методите за нейното възпитание в училището — училищния режим и порядък, възпитателната работа, детския колектив, културно-масовата работа с децата във от училището, а така също и обществената работа на децата, обществеността и семейството. Тези разработки са с актуално значение и днес, когато се извършва преустройство на образователното дело за подготовката на висококвалифицирани, общественоактивни и дисциплинирани кадри за нуждите на социалистическото строителство.

Наред с общите методологически проблеми за преустройството на психологията на диалектико-материалистически основи, на ролята на социалната практика за формиране на личността, Сава Гановски разглежда и някои частни проблеми на психологията. В статията «Що е памет?» в сп. «Съвременна мисъл» (1934—1935 г., кн. 3—4) той разглежда физиологичната основа на паметта, генезис и еволюция, типове и индивидуални различия. Една от любимите психологически теми на С. Гановски във връзка с възпитанието на новата личност е темата за волята. В списание «Съвременна мисъл» (1936—37 г., кн. 8) той разглежда от позициите на марксическата психология същността на волята с оглед правилното възпитание на децата. В статията «Възпитание на волята», сп. «Научен мироглед» (1939—1940 г., кн. 1) дава определение на волята и посочва качествата на творческата воля: принципност, решителност, настойчивост, издръжливост и самообладание, вътрешна организираност, способност да се завърши докрай започнатата работа. Сред методите и средствата за възпитание на волята той отдава особено значение на примера на хора със силна воля, на авторитета и волята на учителя, организацията на работа в класа, съревнованието между учащите, работата в детските организации, военното дело, физическата култура и спорта и други.

Формирането на новата личност е непосредствено свързано с изграждането на нея на съответен характер. Противно на Фройд, Адлер и други психологи, които посочват неговата биологическа вроденост, Сава Гановски обосновава изменчивостта на характера на детето под влияние на околната среда. Отделя специално внимание на диференцирания подход към учащите при тяхното възпитание. Подчертава ролята на психологическите разработки за повишаване ефективността при обучението и възпитанието на децата.

За възпитанието на новата личност от голямо значение е авторитетът на родителите. Затова С. Гановски в статията «Авторитетът на родителите» в сп. «Научен преглед» (1940—41—42 г., кн. 2 и 3) разглежда същността на авторитета, ролята и значението му за правилното възпитание на децата. Особено внимание отделя на отрицателното влияние на различните видове лъжлив авторитет (на по-тискането, на разстоянието, на високомерието, на педантизма, на резоньорството, на любов към децата, на добротата с подкупи и др.). Изяснява и в какво трябва да се състои истинският авторитет.

Във всички свои разработки, било по общите методологични или частни проблеми на психологията, било самостоятелни или като част от философските или педагогическите, той популяризира достиженията на съветската психология, бори се за изграждането у нас на научната психология.

Голяма е заслугата на С. Гановски за популяризиране на павловското физиологическо учение за висшата нервна дейност. В сборника под негова редакция «Великият учен Иван П. Павлов», София, 1937 г. и в статията си «Умря башата на физиологията», сп. «Съвременна мисъл» (1935—1936 г., кн. 5 и 6) се изтъква ролята на И. П. Павлов за естественонаучното потвърждение на диалектико-материалистическото разбиране на психиката като отражение.

След победата на 9 септември 1944 година акад. Сава Гановски насочва своето внимание в областта на психологията и педагогиката главно върху проблемите на възпитанието на новия човек. Особено значение имат неговите статии: «Възпитанието на новия човек — главното в идеологическата работа» в «Работническо дело», бр. 120 от 30. IV. 1962 г., «Комунистическото възпитание — генерална линия на идеологическия фронт», «Учителско дело», бр. 37 от 11. I 1962 г., «Личността при комунизма» в «Народна армия», бр. 4251 от 1. VI. 1962 г., «Осмият конгрес на БКП и задачите на комунистическото възпитание» в сп. «Народна просвета», 1963 г., кн. 8, «Марксическият мироглед и формиране личността на война», сп. «Армейски комунист», 1965 г., кн. 10. «Комунистическото нравствено възпитание» в сп. «Армейски комунист», 1967 г., кн. 1 и 2, «Октомври и проблемата за човека», изд. Института по философия, т. XVI, 1968, «Ленин и проблемите за човека», «Научен живот», XIII, 1970 г., кн. 1—2, «Всестранно развитие на личността и професионалното ориентиране» в сп. «Народна просвета», 1971, кн. 3 и други.

С право акад. Сава Гановски се счита за един от най-големите радетели и учени в разработката на проблемите за формирането на новия човек. Това са въпроси, които са го вълнували и по които е работил още от началото на своята научна и пропагандаторска дейност и продължава и в наши дни.

Не по-малка е неговата заслуга в сплотяването на кадрите на психологическия фронт и тяхното насочване в решаване актуалните задачи на социалната практика.

Голяма е заслугата на Сава Гановски за издигане ролята на психологическата наука в строителството на социалистическото общество за формирането на новата личност.

В доклада пред Първата национална конференция по психология, проведена през 1972 г., той обосновава ролята и мястото на психологическата наука в светлината на приетата от Десетия конгрес на БКП програма.

Сава Гановски посочва, че в етапа на изграждане на развитото социалистическо общество «Централна фигура във всички области на това общество е човекът със своя мироглед, ум, чувства, настроения, енергия и пр. Оттук следва, че ролята на човека — строител, организатор, ръководител — рязко нараства.» Това налага да се постави на по-преден план сред науките за човека психологическата наука. В този доклад Сава Гановски посочва и по-важните задачи, които следва да се решат в науката и практиката. Подобно програмно значение за психологията има и изнесеният от него доклад на Първия конгрес на психологите в България — «Мястото и ролята на психологията в развитото социалистическо общество», сп. «Психология», 1977 г., бр. 6. В него се прави препенка за преустройството на психологическата наука на марксистко-ленински основи. Посочват се и постиженията на психологическата мисъл в отделните клонове на психологията. Главното, върху което той обръща внимание, са трудностите, задържащи развитието на научните изследвания и разработки. Тези трудности са преди всичко в самите психологи — «в нашия стил на мислене, подход на изследване и на-

чин на отношение към проблемите на нашето общество и постиженията на психологическата наука в другите страни.»

Това налага дълбоко преустройство в психиката и поведението на самите психологи.

В цитирания вече доклад се посочват и основните направления за научни изследвания, за да се повиши решително социалната функция на психологическата наука в развитото социалистическо общество.

В статията «Психологията и възпитанието на социалистическата личност», сп. «Психология», 1978 г., кн. 6, Сава Гановски пледира «...да се засилият съответните научни изследвания в областта на възрастовата психология, педагогическата психология, съществено да се развива тяхната тематика и да се повиши теоретическото и методическото им ниво; да се съсредоточат всички сили върху основните направления на работата за решаването на най-актуалните днес задачи по възпитанието — изграждането на новия гражданин».

В доклада пред Националната конференция по психология, проведена през 1978 г., той разглежда ролята на психологията в социалистическата организация на труда — сп. «Психология», 1979, кн. 5.

Сава Гановски обръща внимание върху задачите на психологическата наука за по-нататъшното усъвършенстване на организацията на труда. Особено място отделя на психологическите проблеми на организацията на работното място, на бригадната организация на труда, на трудовото възпитание и ръководството. В този доклад той заключава: «Психологическата наука става все повече и повече производителна сила. Това, което психологът прави умело, компетентно, се плаща многократно. Психологическата наука не е никакъв разкош за предприятията, учрежденията и пр., а днес тя става жизнена необходимост и затова трябва авторитетът на тази наука да се издига и да се направи всичко възможно тя да заеме достойно място в нашето социалистическо строителство.»

На Втория конгрес на психологите академик Сава Гановски обоснова необходимостта от дългосрочна национална програма за развитие на психологическата наука и за разширяване на психологическата практика. Особени грижи той полага за подготовката на младите научни работници. Ежегодно по линията на Комитета на българо-съветска дружба се командират в СССР научни работници. Сава Гановски взема активно участие в мероприятията за провеждане квалификацията на психологите в предприятията и за разработване психологически проблеми на работата за подобряване на качеството. Под негово ръководство първото българско психологическо списание се утвърди като научно-методичен орган на Дружеството на психологите.

В деня на славния юбилей на академик Сава Цолов Гановски ръководство на Дружеството на психологите поздравява своя предсдател, а членовете на редакционната колегия на сп. «Психология» — своя главен редактор и му пожелават още дълги години живот и здраве, за да бъде все така полезен на психологическия фронт. Това е още повече необходимо след XIII партирен конгрес, когато нарасна ролята на човешкия фактор в извършване на научно-техническата революция, за качествено нов растеж на всички сфери на нашата страна.

ЧЕСТИТ ЩАСТЛИВ ЮБИЛЕЙ!

Обща и социална психология

ОТНОСНО СТРУКТУРАТА НА ХАРАКТЕРА¹

ТРИФОН ТРИФОНОВ

Да се очертае структурата на личностен феномен като характера е трудна задача, защото липсват точни определения за същността му, липсват и експериментални изследвания, от които могат да се извлекат съответните му компоненти. В настоящата статия, като изхождаме от наложили се в психологическата литература постановки и като се основаваме на няколкогодишни теоретични и приложни изследвания, ще се опитаме да очертаем основните компоненти в структурата на характера.

Разкриването на структурата на характера предполага да се изходи от неговата същност. Този въпрос е разглеждан от не малко автори. Така например още Аристотел посочва, че характерът се изразява в решенията на човека. Б. Г. Ананиев, като разглежда този въпрос, посочва, че характерът изразява основната жизнена насоченост и се проявява в своеобразните за дадената личност начини на действия².

Върху основата на жизнената насоченост на личността (интереси, мотиви, потребности и цели) започва структурирането на определени черти в характера, които без съмнение намират израз в действията. Възниква въпросът обаче доколко имаме основание да ограничим характера в рамките на жизнената насоченост, макар тя да съдействува за формирането на устойчиви и своеобразни черти в неговата структура. Насочеността е свързана не само с професионалната ангажираност и с житейските взаимоотношения на личността с хората, но и с мирогледа, убежденията, затова не без основание А. Т. Ковачев и В. Н. Мясищев разглеждат този феномен във връзка с мирогледа.

Н. Д. Левитов посочва, че характерът е психически склад на личността на човека, изразяващ нейната насоченост и воля³. Могат да бъдат посочени и други автори, които разглеждат характера като интегрална характеристика на личността, като своеобразен психически склад, като генерализирани мотиви и подбуди. Така например в учебника по «Обща психология» се дава следното определение: «Под характер в психологията се разбира съкупността от индивидуално-своеобразни психически свойства, които се проявяват в типични за дадена личност начини на дейност. Проличават в типични обстоятелства и се определят от отношенията на личността към тези обстоятелства»⁴. Поставя се въпросът доколко това сравнително пълно определение може да послужи като изходно положение за разкриване структурата на характера или трябва да тръгнем от начина на формирането му, за да операционализираме термини като «психически склад», «индивидуално-своеобразни психически свойства» и други от този род.

В какъвто и аспект да се разглежда характерът — и като интегрална, и като диференциална характеристика, и от позициите на психоаналитичното разбиране

¹ Формулираният проблем е разгледан по-пълно в монографията „Характери“, изд. Благоевград, 1986.

² Проблема формирования характера, Л., 1949, с. 29.

³ Вопросы психологии характера, М., 1956, с. 16.

⁴ Обща психология, С., 1976, с. 436.

или от позициите на конституционалното или пък от позициите на чисто социологизаторското, не трябва да се изпуска предпоставката, че характерът е феномен, в който фокусират, по-скоро се утаяват компоненти от широк диапазон на личността. Насоченост, емоционални и интелектуални процеси, потребности и мотиви, убеждения и нравствени ценности рефлектират върху структурата на характера. Не без основание в учебника «Общая психология», изд. М., 1981 г., като се посочва, че характерът е цялостно образование, система от свойства на личността, намиращи се в определени отношения едно с друго, в структурата му се включват убежденията, потребностите и интересите, интелектът, волята, чувствата, темпераментът.¹ В случая авторът има предвид онези феномени, които рефлектират върху характера.

В литературата за характера, твърде осъкъдна за този многозначим за личността феномен, се срещат мнения, които заслужават да бъдат посочени, преди да преминем към анализиране на структурата му. Буквално характер означава отпечатък, посочва се, че характерът е уясна психика, заплетено пасмо (кълбо от конци, чийто край и начало не могат да се разплетат). За да се операционализира структурата на характера е необходимо да се види мястото му в структурата на психиката — задача, изключително трудна. Наложително е обаче да се очертаят механизмите, макар и в най-общ аспект, чрез които той се структурира. При този подход ще приемем постановката, застъпвана не от един автор, че характерът е затвърдена система от индивидуално-своебразни структурни компоненти на психиката, които се активизират при определени ситуации и дават облик на поведението на личността. Затвърдеността на системата се е получила в резултат на многократното вътрешно, не само външно, отражение на феномени от рода на емоциите, волята, интелектуалните процеси с преносимото си съдържание, плюс безсъдържателните, но придаващи своеобразен облик на компонентите в характера механизми на типа висша нервна дейност и темперамента. За да бъдем по-убедителни в тази постановка, която частично можем да срещнем и у други автори, ще си послужим с пример от формирането на черти на характера у новороденото. При него действуват механизми на отражението от биологично задоволените или нездадоволените потребности, чисто неколократно повторение слага първите ивици от бъдещи черти на характера. В същото време обаче действува решаващата роля на социалната среда — усмивки, поведение, контакти на детето с околните — тук също възникват аналогични психични състояния, чисто многократно повторение се утаява и слага началото на бъдещи черти в характера. Социалната среда предизвика емоции, формира свойства на когнитивни психични процеси, детето действува, движи се, радва се, т. е. става едно преплитане на емоции, воля и интелектуални процеси, които в зависимост от своя приоритет на съответната възраст слагат началото на черти с доминиращ емоционален, волеви, интелектуален облик. В по-горните възрасти този облик се заличава, макар и във възрастния човек да се проявяват черти с доминиращ облик на интелекта, например вгълбеност, наблюдателност, на чувствата — обичливост, нежност, на волята — напорност, дързост, коравина и др., на нравствеността — гордост, самолюбие, откровеност и др. Повечето от тези черти носят пълнежа на положителните или отрицателните страни на морала в обществото, което означава, че още от ранна възраст у детето започват да се формират черти с нравствено съдържание. Очертава се неговата насоченост.

¹ Общая психология, М., 1981, с. 347—351.

Следователно като компоненти в структурата на характера най-рано във възрастов аспект се очертават щрихи на бъдещи черти и черти на характера. Тези черти, както посочихме, могат да клонят към волевата сфера (упоритост, жила-вост, жестокост, практичност, дързост), могат да клонят към емоционалната сфера (нежност, обичливост, импулсивност, свенливост, топлота, страхливост и др.), могат да клонят и към интелектуалната сфера (впечатлителност, наблюдателност, любознателност, възприемчивост), а могат да клонят и към нравствената сфера (гордост, егоизъм, користност, искреност, скромност).

Чертите са основните структурни елементи в характера, всяка черта има своя история като отражение от историята на психическото битие на личността, всяка черта е носител на определена информация като отражение на многократно преживени събития, случки, ситуации, значими за личността. Наличното съдържание, сложило началото, ивицата на бъдещата черта, е вплетено в динамика посредством темпераментовите особености и в този синтез от съдържание и динамика се разгръща съответната черта. И в зависимост от насочеността на личността едни от чертите, които се пускат в действие, се повтарят, обогатяват, а други, които не са свързани с насочеността, остават по-бедни на съдържание, избледняват. Едни от чертите могат да се проявяват под формата на подбуди, други — при наложени ситуации. В този процес на изява нерядко, независимо от желанието ни, противат психични състояния, чувства и интелектуални процеси или всяка черта «се облича» в аналогични психични феномени, с каквото тя е била формирана. Процесът формиране и изява на черти на характера е взаимно обусловен.

Формираните черти на характера притежават способността да се групират в съзвездия, като в центъра на всяко стои една основна водеща черта, около която са групирани други. Формирането на съзвездия е вторият етап в изграждане структурата на характера. Съзвездията имат функционално ситуативен облик, т. е. възникват в психиката на личността при определена ситуация (когато вече са формирани), като активизираните черти се обвързват помежду си и след елиминиране на ситуацията връзките между чертите се разпадат. В характера на всяка личност можем да открием едно или няколко съзвездия, чийто брой зависи от наличното формираните черти, от психическото битие на человека. Всъщност броят на съзвездията у человека говори за широтата, за многостранността на характера.

Характерното за съзвездията е, че те могат да включват в себе си черти само с положителен знак, черти само с стрицателен знак, черти с положителен и отрицателен знак. За център на едно съзвездие, представено фигуративно в кръг, може да послужи не само водеща черта в характера на личността, но и черта, която на пръв поглед изглежда второстепенна. Любознателността може да се обгради с черти като наблюдателност, инициативност, внушителност, вгълбеност; загрижеността може да послужи за център на съзвездия с черти като колебливост и мнителност, скованост, страхливост и др.

Възпроизвеждането на съзвездията у человека и проучването им в непосредствен план е сравнително трудно осъществимо. То изисква добра теоретична подготовка от изследователя, способност да се наблюдава, за да се види как една възпроизведена черта бързо илибавно предизвиква и други черти, докато кръгът им се затвори в съзвездие.

Докато чертите позволяват да опознаем първичните компоненти в характера, то съзвездията позволяват да вникнем в индивидуално-своеобразното и типично, да надникнем в характерологичните особености на человека. Съзвездията придават пълнота, придават по-очертан вид на характера, те са по-видими, по-ярко-

доловими, защото се възпроизвеждат многократно. Човек, който често репродуцира у себе си едни и същи психични състояния, се показва пред нас с ярко определени черти, групирани в съзвездия.

Редица автори, като разглеждат структурата на характера, посочват, че компонентите му изразяват отношението на человека към заобикаляния го свят. Отношението като детерминатор в структурата на характера притежава дълбоки корени в интелекта, морала, чувствата, волята, които са отражение на външния свят и са неделими от отношението на человека към този свят. Най-ярко функционалната зависимост между отношението и тези компоненти проличава в интелекта и морала, те са главните стожери, които поддържат отношението устойчиво, а то от своя страна ги обогатява чрез възприеманото от външния свят.

Без да разглеждаме текущите социални детерминанти на отношението и без да вникваме подробно във вътрешните му детерминанти, трябва да посочим, че то започва да се формира и изявява още в предучилищна възраст. Най-напред към родителите, после към близки на семейството, после към вещите, за да стигне до формирането на група черти, изградени върху основата на отношението на личността към труда, към себе си, хората и към вещите. Това са черти на характера, обединени в подсистеми на основата на отношението. Чрез тези черти човек изпъква, показва се в труда, проявява се във взаимоотношенията си с хората и към вещите, формира самопреценка за себе си.

В психологията са очертани следните симптомокомплекси:

1. Симптомокомплекс, който обединява черти на характера, изразявани от отношението на личността към себе си — гордост, въздържаност, самонадеяност, самостоятелност, минителност, доверчивост, добродушист, високомерие, мылчливост, малоценност и др.
2. Симптомокомплекс, който обединява черти на характера, изразявани от отношението на личността към хората — общителност, топлота, грубост, лукавост, взаимопомощ, колективизъм, отзивчивост и др.
3. Симптомокомплекс, който обединява черти на характера, изразявани от отношението на личността към труда — трудолюбие, активност, старательност, акуратност, инициативност, издръжливост, мързел и др.
4. Симптомокомплекс, който обединява черти на характера, изразявани от отношението на личността към вещите — отговорност, грижливост, небрежност и др.

Отношението е главният детерминатор, който обединява чертите в симптомокомплекси. То е насочено към четири основни сфери на битието, които изчертават диапазона на човешките възможности за възприемане, респективно отражаване, утаяване на възприеманото в черти на характера и в негови симптомокомплекси.

В един и същ симптомокомплекс могат да бъдат налице само положителни, само отрицателни или положителни и отрицателни черти и съзвездия от черти. Например в симптомокомплекса отношение към труда, ако чертите са положителни и отрицателни, личността проявява голямо трудолюбие към даден вид труд и пасивност към друг труд. Чертите се репродуцират в зависимост от отношението. Затова отношението като детерминатор на черти и съзвездия, на симптомокомплекси, придава известна разновидност на различните характеристи, чрез него хората изразяват своята насоченост и прогностична избирателност.

Като компоненти в структурата на характера се очертават черти, съзвездия и симптомокомплекси. Това са трите основни компонента, с които се очертава фигутивно структурата на характера. Но «структурата на човешкия характер

не е чисто случајна съвкупност от различни свойства». Отделните свойства на характера зависят едно от друго, свързани са помежду си и образуват една цялостна организация. Тази цялостна организация се нарича структура на характера.¹

Изградена в дейността, върху основата на психическото битие на личността и решаващата роля на отражението от социалната среда, структурата на характера е детерминирана и от типа висша нервна дейност и темперамента. Чрез механизмите си те придават своеобразен индивидуален облик на динамиката на структурата, който се обединява с индивидуално-своеобразния облик в симптомокомплексите, резултат на отношението, за да се очертая индивидуалното като синтез от съдържание и динамика в структурата на характера.

Индивидуално-своеобразният облик в динамиката на характера, имащ за детерминанта темперамента и типа висша нервна дейност, намира израз в ритъма и темпа на изявя на чергите, в наситеността им с емоции. Темпераментът «се просмуква» в характера и неговата структура не толкова пряко, колкото чрез психичния живот на човека, чрез психичните процеси и състояния. Една и съща черта на характера, например настойчивост, в зависимост от темпераментовите особености и възпитанието, може да се прояви по различни начини — чрез интонацията на гласа, чрез погледа, чрез движенията и т. н.

Структурата на характера не се изчерпва с посочените компоненти, те са един фундамент и макар и свързани помежду си, не дават ясна представа за по-дълбинната му същност. «Структурата на характера се определя не само от взаимовръзката на отделните свойства, но и от свойства, присъщи на характера като цяло».²

В случая се използва понятието «свойство» за обозначаване на компоненти в структурата на характера, от една страна, и от друга — за обозначаване структурни свойства на целия характер. В интерес на теорията и практиката е да се приеме една иерархия в тези равнища на структурни особености на характера. В структурата на характера се включват не само черти, съзвездия и симптомокомплекси, но и качества. В житейската практика съществуват наложили се мнения за някои от тези качества, като например силен и slab характер, открит и затворен характер. В теорията се изтъква степента на дълбочината на определени структурни свойства на характера, посочват се качества като сила, устойчивост и пластичност на характера³, пълнота, уравновесеност и цялостност на характера.⁴

Налице са основания за вникване в по-дълбинната структура на характера чрез разкриване на неговите качества. И оттук въпросът — какви качества притежава характерът? Качества, които са се наложили в теорията и житейската практика за цялостния характер, са силата и слабостта. Те са основни и включват в себе си черти или могат да бъдат разкрити посредством черти като издръжливост, самообладание, самостоятелност, принципност (за силата) и колебливост, поддатливост, сприхавост и др. от този род за слабостта.

Следващите две качества, които частично се срещат в литературата и по-често в житейската практика, са дълбочина и повърхностност, по-скоро идентност на характера. Докато силата и слабостта се приемат повече като качества и на волята, то последните две клонят повече към интелекта. Дълбочината, макар да е в положителна корелация със силата (силните характери са и дълбоки най-често), се характеризира с черти като проницателност, вглъбеност, устремност, докато

¹ Обща психология, С., 1976, с. 441.

² Обща психология, С., 1976, с. 444.

³ Обща психология, С., 1976, с. 444—445.

⁴ Общая психология, М., 1981, с. 352—353.

повърхността се интерпретира повече като една бързо преминаваща в разсъжденията, лекота в поведението. Повърхностните характеристи са изградени на основата на по-леки преживявания, липсват затвърдени стереотипи, чертите често се преливат и не са ярко изразени.

Други две качества, които считаме за валидни за характера, това са многостранността и едностраничността. За синоним на еднострания характер се посочва т. н. чепат характер, но това се отнася за хора, които трудно се поддават на убеждения и почти винаги са в противоречия с общоприетото. Едностраничността и многостранността изразяват диапазона, в който може да се изяви даден характер като цяло и със структурните си единици в рамките на симптомокомплекси и съзвездия. Има черти, структури и единици и характеристи, които съдържат в утаен вид богати преживявания. Многостранността и едностраничността като черти на характера се формират главно чрез симптомокомплекса отнощение към хората.

Не е трудно да се убедим, даже и от житейската практика, че са налице пасивни и активни характеристики или хора с такива характеристики. Обикновено се говори за пасивни и активни личности, но главната детерминанта в случая е характерът. И двете качества са свързани с насочеността на личността, но докато активният характер или личност с активен характер създава ситуация, проявява активност, то личност с пасивен характер изразява чертите си по наложен ритъм, ситуация.

Активността и пасивността, свързани с насочеността на личността, очертават следващите две качества — позитивна и негативна насоченост. Тези качества не се нуждаят от обосновка, те намират израз в живота по много линии — в убежденията на человека, в отношението му към вещите, в мотивацията.

Следващите две качества, също наложили се в житейската практика, са откритост и скритост или затвореност на характера. Открытият характер кореспондира в повечето случаи със силния характер, черти като прищипност, дързост, импулсивност се приписват на открытия характер, докато черти като мылчаливост, мнителност — на скрития, на затворения характер.

Последните две качества, които са функция на досега формулираните, са гармоничност и дисхармоничност.

Формулираните седем двойки, съответно 14 качества, а именно: сила-слабост, дълбочина-повърхностност многостранност-едностраничност, активност-пасивност, позитивна, съответно негативна насоченост, откритост-затвореност, гармоничност-дисхармоничност, могат да послужат като критерии в изграждането на класификация на характера, която ще хвърли сравнително по-цялостна представа за структурата му.

Разглеждайки формулираните качества, следва въпросът — дали те са отнасят само за цялостната му структура, или трябва да ги търсим и в компонентите му, т. е. доколко чертите на характера могат да притежават качества, доколко съзвездията и симптомокомплексите могат да притежават качества. Изхождайки от изложените постановки за формирането на компонентите в характера, можем да приемем, че има черти, съзвездия и симптомокомплекси, които притежават някои от посочените качества.

Например чертите в ролята си на подбуди могат да бъдат активни и пасивни.

Формирането на качествата на чертите, на съзвездията и симптомокомплексите е продължителен процес, който започва с многократното повторение и възпроизвеждане на дадена черта и в зависимост от ситуацията и значимостта ѝ за человека тя придобива едни или други особености като сила, дълбочина, откритост.

Не е трудно да се убедим, че чертите на характера притежават качества с различни степени. Една и съща черта у различните хора се изявява с различни по степени сила, дълбочина.

В литературата за характера липсват уточнени постановки както за структурата му, така и за качествата, които ние причисляваме към тази структура. Качествата на всяка структурна единица от характера се формират в процеса още на структурирането на единицата. Този процес — черти, съзвездия, симптомокомплекси, качества, не протича последователно във времето. Още с първите щрихи от бъдещите черти на характера започва тенденцията на репродуцирането им, слага се началото на техни особености, които прерастват в качества. Заедно с формирането на съзвездията се изграждат и техни качества, макар че в едно и също съзвезdie могат да са налице черти с по-ярка изява и черти с по-слаба изява. Аналогично е положението и със симптомокомплексите. Несъмнено този процес продължава години и не можем да го търсим като завършен даже и в горната училищна възраст.

Формулираните качества ни дават основание да ги приемем не само като компоненти в парциалната (чертги, съзвездия и симптомокомплекси) и цялостната структура на характера, но и като критерии за изграждане класификация на характера. Например има личности с ярко изразени качества, като сила, дълбочина, откритост; други — с качества като активност, многостранност; трети — с качества като слабост, пасивност, едностраничност. Не във всяка личност трябва да търсим седем от 14-те качества.

В исторически аспект авторите, разработвали въпроси на характера, са правили опити да класифицират този сложен феномен. Още Теофраст описва типове характери, като дава приоритет на социалната им насоченост.

От посочените компоненти в структурата на характера — черти, съзвездия, симптомокомплекси и техни качества — може да се направи опит да се изгради сравнително изчерпателна класификация. При изграждането на класификация на характера за основни критерии приемаме качествата, които формулирахме вече. Върху основата на тяхната доминираща роля характерите могат да бъдат силни и слаби, дълбоки и повърхностни, многострунни и едностранични, активни и пасивни, открити и затворени, с позитивна и негативна насоченост, хармонични и дисхармонични. Съотношенията между формулираните качества са най-различни. В един човек могат да бъдат ярко очертани 4—5 качества, в друг — 2—3, но това не означава, че няма личности, в които да бъдат налице 7 от възможните 14 качества.

При последователното подреждане, по-скоро редуване на формулираните качества, по предварително разработена програма, компютърът «изведе» общо 64 вида характера, а при разместяване на местата на качествата, без спазване на определен ред, бяха «изведени» много по-голям брой характери. В първата класификация се очертаха 32-ма силни и 32 слаби характера. Ще посочим само два от тях, а именно № 1-ви — силен, дълбок, активен, многострунен, открит, позитивно насочен, хармоничен и № 64 — слаб, повърхностен, пасивен, едностраничен, затворен, негативно насочен, хармоничен.

Несъмнено такива характери с присъствие на всички положителни и всички отрицателни черти са рядкост, защото голямото разнообразие в живота формира и противоречиви черти и качества на характера.

Във формулираните видове характери върху основата на седемте двойки качества можем да открием черти с положителен и с отрицателен знак, да очертаем съзвездия и симптомокомплекси. Чертите, съзвездията и симптомокомплексите

са структурни единици, а качествата характеризират по-дълбинната и цялостна структура на характера и на видовете характеристи.

Всеки вид характер, независимо колко качества се очертават в него, какви и колко черти и съзвездия съдържа, представлява синтез от индивидуално и типично. По структура и степен на изява на компонентите си характерът спада към онези личностни феномени, които се отличават от другите по яркото, отчетливото и същевременно по индивидуално-своебразното, присъщото на отделната личност. Типичното е обобщаващо, устойчиво, то е и нарицателно, то се проявява в насочеността на личността, проличава в отношението ѝ, в мякот от качествата на характера ѝ.

Индивидуалното и типичното, намирайки се в единство, не влизат в противоречие. Като посочваме видове характеристи на основата на определени качества, не означава, че елиминираме индивидуално-своебразното в характера. Даже и при наличието на 3 или 4 единакви качества в няколко характеристи индивидуално-своебразното се запазва както в нюансите на механизмите на характера, така и в броя и съдържанието на черти и съзвездия, а също така и в различните количествени градации в рамките на дадено качество.

Класификацията на характера позволява да се очертае типичното в групи хора, за да се премине към разкриване на типологията на характера на основата на народности, нации, класи. Типологията на характера в историческото развитие на хората се основава вече и на качества като динамичност, цялостност, определеност и други от този род.

ЛИТЕРАТУРА

1. А на н и е в, Б. Т. Проблема формирования характера, Л., 1949.
2. Л е в и т о в, Н. Д. Вопросы психологии характера, М., 1956.
3. О б щ а п с и х о л о г и я, С., 1976.
4. О б щ а п с и х о л о г и я, М., 1981.
5. К р у т е ц к и, М. А. Проблема характера в советской психологии, Психологическая наука в СССР, т. II, М., 1940.
6. Л е в а н д о в с к и, Н. Т., О структуре характера, Вопросы психологии, кн. 3, 1970.
7. Г и н п е р м ай г е р, Ю. Г., Понятие личности в трудах А. Н. Московского университета, сер. 14, № 4, 1983.
8. Р од а н о в, Б. И., Направленность характера и типичные переживания человека, Вопросы психологии, 1, 1970.
9. С ы р к и н а, В. И. Развитие способности и характер, Советская педагогика, 2, 1942.
10. С т р а х о в, В. И., Эмоциональные компоненты характера школьника и связи с общей характерологией, докт. дисс. М., 1940.
11. Т е о ф р а с т, Характеры, Л., 1974.
12. Ф а щ е н к о, В. Н. Характеры и ситуации, М., 1982.
13. К о р и и л о в, В. М., Воспитание воли и характера, М., 1948.
14. Т р и ф о н о в, Тр., Характери, Благоевград, 1986.

ON THE STRUCTURE OF THE CHARACTER

Trifon Trifonov

The character has a centralizing function with respect to such phenomena as those of social environment, psychic life of the person, the mechanisms of the type of higher nervous activity, temperament, etc. By means of the inner reflection, this function of the character becomes determinative for its own structure, in which the following components are outlined: traits of the character, constellations (combined and consolidated groups of traits), complexes of symptoms and qualities typical for the integrity of the character and its components. The following qualities may be differentiated in the character: strength-weakness; depth-superficiality; activity-passivity; multilaterality-unilaterality; openheartedness-reticence; positive-negative orientations; harmoniousness-disharmoniousness. These qualities are used for development of a classification of the characters.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА КАЧЕСТВОТО „ТОЧНОСТ“

ВАНЯ ГЕОРГИЕВА

Проблемът за качеството «точност» може да бъде разглеждан във философски, социологически и психологически аспект. Психологическият отговор на въпроса има реално значение за педагогическата теория и практика. Компонентите на педагогическата система (задачи, дейности, учебно съдържание) са обусловени и от структурните характеристики на точността като личностно качество.

Изходно начало в проучванията и произтичащия от тях анализ трябва да бъде свързването на точността с категорията «качество», а оттам и със състоянието на обектите. Точността характеризира спецификата на обекта, проявява се чрез някои негови свойства и се констатира в определен отрязък от време. Като приемаме разбирането на Б. Ф. Ломов (1), че точността отразява качеството на приближаване на зависимостите, съответстващи между звената на системата за управление, към ония зависимости, за осъществяване на които тя е проектирана и изработена, можем да допълним, че точността е качествен показател на всяка система и може да бъде отнесен към всяко явление, което има някакви целеви функции.

Точността отразява степента на приближение на реалните и измерими параметри на системата към обективно необходимите или проектирани такива. В този смисъл тя представлява адекватност на обекта (резултата) с предварително определен еталон. За да можем да определим степента на точност, трябва да имаме измеримост както на еталона, така и на параметрите на системата.

За установяване на точността и факторите, които определят нейната динамика в общественото производство са разработени редица уреди и технологии. Те обаче се отнасят главно до изкуствено създадените системи на материалния свят в областта на техниката.

В машинознанието, метрологията и теорията за взаимозаменяемоста (Н. И. Тюрин, М. Ф. Маликов, Б. А. Миронов, Ц. С. Цветков и др.) точността се разбира като качествен показател на продукта и на процесите на измерване, обработка и производствен процес като цяло, така и на машините и съоръженията, които реализират точни резултати.

До този момент в психологията точността се свързва с психомоториката, познавателните процеси, ориентирането във времето, надеждността и работоспособността на човека-оператор. Монографични изследвания върху същността, структурата и динамиката на развитие на точността като личностно качество липсват.

Редица изследвания в областта на психофизиология на труда (М. Л. Щетлин, В. С. Гурфинкел, П. Фитс, Р. Шмидт, И. Е. Цибулевский и мн. др.) дават информация за степените на точност при различните по траектория, път и време движения. Съобразно теорията за многостепенната и иерархически организирана система на управление на движенията (Н. А. Бернщайн и др.) за точността на моторния акт са отговорни както редица високоорганизирани отдели на кората на главния мозък, така и редица второстепенни или фонови равнища. Точните трудови движения се осъществяват чрез интеграция на функциите на различни отдели на двигателния апарат и двигателния анализатор.

В психофизиологията на спорта (В. М. Зациорский, Р. Хирц, Е. П. Ильин и др.) се уточнява, че точността е сложно двигателно качество, което зависи от възможностите на двигателния и зрителния анализатор и за разлика от общата кондиция се свързва по- пряко с координационните способности.

С. А. Косилов (2) и др. подчертават, че за точността на двигателните реакции е необходимо определено развитие на редица психофизиологични функции и процеси. Естествено е да се предполага, че съществени фактори тук са както наследствеността, тъка и опитът на отделния индивид, а конкретното съдържание на психомоторните му способности ще зависи от характера на функциите му. В този аспект на анализ заслужават внимание посочените от Т. Трифонов (3) способност за точни реакции на различни дразнители, способност за координиране на движението, способност за бързо преустройство на различни двигателни структури, способност за точни и бързи манипулации на ръцете и др.

При изследване на движението във възрастов аспект (Л. Е. Любомирски, С. А. Косилов, Л. А. Леонова, Т. Ф. Бабенко и др.) се установява хетерохронност на развитие на компонентите на точността, като съществено усъвършенствуване на произволното управление на мускулното напрежение става в 8—9-годишна възраст.

Предмет на изследване на редица автори (Д. Г. Элькин, В. Е. Бушурова, Б. Е. Федоришин, Б. Ф. Ломов, С. П. Беляева—Экземплярска, О. Н. Кузнецов, А. Н. Алексин и др.) е точността като резултат на перцептивната ориентация във времето. Тук важно значение, особено при простата времева чувствителност, имат отново физиологическите фактори (алфа-ритмите на електрическите потенциали на мозъка, степента на развитие на отделните анализатори и др.). Съществен фактор в процеса на формиране на представите за време обаче е жизненият опит на личността. Без необходимата степен на формиране на понятията «настояще», «бъдеще», «минало», «бързо», «бавно», «етапни за време» е невъзможно оформянето на представа за всянакъв времеви интервал. По този начин индивидуалната точност на ориентиране във времето на всеки човек е биологично и социално обусловена.

Най-широко се разглежда точността в контекста на анализ на професионалната пригодност, работоспособност или надеждност на човека-оператор (Г. М. Зараковски, Б. Ф. Ломов, Г. Е. Журавлев, Г. К. Середы, Б. А. Душков, Э. А. Мильерян, В. В. Чебышева, З. Иванова, И. Косев, Т. Трифонов, Д. Йорданов, С. Минков, Е. Апостолов и мн. др.). Отделните изследвания показват, че точността като краен резултат зависи от редица външни обстоятелства (параметри на сигнала, степен на информационно натоварване, фактори на външната среда като температура, оцветяване, апаратура и др.), но съществен фактор са редица способности на самия оператор. Сред най-значимите се сочат: чувствителността, адаптацията и тренираността на зрителния, звуковия, тактилен и кинестезисен анализатор; точното възприемане на пространственото положение, движението на обектите, временните интервали, ритъмът на сигналите; мобилизационна способност; оперативна памет и оперативно мислене; темпераментови характеристики и др.

Интерес представлява класификацията на грешките на оператора, която прави Г. М. Зараковски (4). Той посочва, че грешките могат да бъдат преднамерени и непреднамерени (грешки на мотивацията), осъзнани и неосъзнани, грешки при искривено състояние и грешки при нормално функционално състояние. Връзките на точността с функционалното състояние и с редица личностни елементи ни карат да потърсим идейната зависимост от саморегулацията на личността.

Краткият обзор показва, че точността е свързана с цялостните прояви на човека. Тя зависи от основни феноменални признаки като саморегулацията, самоценката, насочеността на мотивационната сфера. Проявява се чрез редица характеристики на конкретните психомоторни и познавателни процеси. Тук влизат

точността на усещанията, представите, паметта, понятията, особеностите на мислене и индивидуалните психомоторни свойства. Точността като параметър на двигателната дейност е зависима от формата, насочеността и обема на траекторията на движението. Тя е пряко свързана със скоростта на работа, степента на усвоеност на уменията. Не на последно място точността зависи и от моментното състояние на субекта — умора, емоционално състояние, насоченост на вниманието и т. н.

Обвързаността на точността с редица фактори от психомоторната, познавателна, мотивационна и волева сфера на човека прави нейните прояви твърде динамични и трудни за прогнозиране, но това е характерно за почти всички личностни качества. Въпреки пластичността и променливия характер на проявите на личността, считаме, че точността може да бъде сравнително устойчива нейна характеристика. Наблюдават се редица случаи, когато от определен човек могат да се очакват предварително прецизност, акуратност, стриктно изпълнение на работата, дисциплинираност и изпълнителност в поведението. Точността е показател за адекватността на психичните процеси при сензомоториката и е присъща характеристика на човека като цяло, както на всяка друга система с целеви функции. Точността е продукт на процеса на регулиране и саморегулиране и може да се превърне в постоянен модус на поведението на човека, в сравнително устойчиво свойство на неговата индивидуалност. Доказателство за това е широкото разглеждане на точността като характеристика на надеждността, работоспособността и професионалната пригодност. Степента на точност отразява степента на съответствие на човешкото поведение на цялата система от изисквания, норми, права, задължения и очаквания, които предявява към него сферата на неговата дейност. Тя е свързана с възможностите да се осъзнава и опознава ситуацията, да се отчита необходимостта от съответни знания, умения, поведение и да се регулират действено всички фактори, които имат отношение към изпълнение на задачата.

Чрез възможностите за саморегулиране, целеполагане и самоосъзнаване се проявяват специфичните особености на точността при човека, за разлика от точността при техническите системи. Като качество на личността тя представлява състояние на адекватна на строго определени външни изисквания саморегулация на поведението, проявяваща се при наличие на съзнателно отношение и дейностно обусловени способности. Колкото по-осъзнато е отношението, колкото по-устойчиво е свързано то с най-висшата структурна характеристика на личността — нейната насоченост, — толкова повече точността може да се разглежда като личностно качество. Колкото по-комплексни и разностранни са способностите, толкова повече точността се проявява като комплексно, интегрално качество.

За да се вникне в същността на точността като личностно качество е необходимо да се изследва човека по думите на А. Петков «... като съзнателно същество, като субект на действие, като реално, материално, практическо същество» (5).

Точността е функционално качество. Това означава, че тя трябва да се изучава не въобще, а в зависимост от функцията на личността. «Специфичните видове дейности, казва Ф. Генов, обуславят и специфично водеща или структуро-образуваща функция, която на свой ред обуславя структурообразуваща активност и на тази основа структурообразуващи качества» (6). Важно е да се уточни, че точността може да бъде резултат от «ситуационна активност» и т. нар. стратегическа активност, която формира личността и способствува за нейната устойчивост във времето (7).

Разбирането, че точността е комплексно личностно качество, води до необходимостта от разграничаване на понятията «точен», «прецизен», «акуратен», «стриктен», «дисциплиниран» и «изпълнителен».

В житейските ситуации вместо «точен» често се употребява терминът «прецизен» (например прецизен човек — прецизна работа). В много случаи двета термина са взаимно заменими и влизат в ролята на синоними. Ако вземем обаче предвид употребата на термините в общественото производство, не всяка точност може да се характеризира като прецизност. Определянето на степента на точност в житейските комуникации понякога е много трудно и става приблизително. От една страна, в повечето случаи има известна неопределеност, свързана с множество алтернативни решения, издигнати хипотези и предвидени резултати при постановката на задачите. От друга страна, оценката на резултата често е свързана с голяма доза субективност. Занижените критерии към качеството на дейността също могат да водят до масова употреба на «прецизен» и в случаи, където би било по-правилно да се каже само «точен».

Терминът «акуратен» има вероятно руски (акуратный) или немски (akkurat) пренос и е свързан по-скоро с характеризиране на отношението на человека към работата му. Той отразява неговата организираност, деловитост, старательност и най-вече умението да се отнася към хората и предметите внимателно и грижливо. Противоположно на акуратността качество е небрежността. Освен на «точен», «акуратен» се употребява като синоним и на «изправен» или «куреден». Редица характеристики на дейността, като адекватност на сензомоторните реакции например, не влизат в неговите параметри. Именно затова акуратността не може нито терминологично, нито смислово да замества изцяло точността. Тя много често е необходимо условие за развитието на точността, съществен неин показател, но точността е по-различно явление от нея.

Подобен паралел е необходимо да се направи и с понятията стриктен, изпълнителен, дисциплиниран. Терминът «стриктен» се употребява обикновено в случаите, когато се подчертава педантичното изпълнение на всяка малка подробност в работата. Според речника на чуждите думи в българския език (8) той води началото си от латинското *«стриктус* — strictus — «стегнат» и подобно на «акуратен» е синоним на «точен». Нашите наблюдения показват, че въпреки синонимната връзка, в повечето случаи той също се отнася към характеризиране на процеса, на начина на извършване на работата, на отношението към нея, а при понятието «точност» имаме насоченост главно към характеристика на резултата.

Дисциплираността и изпълнителността отразяват задължителното спазване на установен ред и правила. Те не изчерпват съдържателната същност на понятието «точен» въпреки очевидно много силната зависимост. Освен това те задължително предполагат постановка на задачата от друго лице, а могат да бъдат свързани и с известна доза субективност при оценка на резултата. Точност може да има при измеримост на резултата, както и при известно неосъзнаване на проблема за решаване от самия субект.

С право дисциплината се приема като нравствено качество, тясно свързано с мирогледа, с чувството за дълг и отговорност, с активната жизнена позиция на личността. «В дисциплината, подчертава Т. Живков, ... се проявява степента, до която е достигнало изграждането на социалистическата личност, равнището на нейната съзнателност и отговорност пред себе си и обществото и в крайна сметка — нейното отношение към социалистическия строй» (9).

Тези постановки разкриват напълно различията между дисциплираността

и точността в дейността. Дисциплинираността е израз главно на знания, убеждения, воля. Точността се свързва не само с нравственото развитие на личността, но и с нейното физическо развитие, със степента на проява на определени общи и специални способности. Точността може да бъде висш израз на дисциплинираността, но не и само това.

Явно акуратността, стриктността, дисциплинираността, изпълнителността и точността са различни свойства, много тясно свързани и взаимоопределящи се. От всички тях точността е най-близо до характеристиките на биopsихическата подструктура на личността (поради тясната зависимост от редица способности и невродинамически особености). В този смисъл тя много често е един от определящите фактори за проявите на акуратност, дисциплинираност и т. н. От друга страна, точността като личностно качество е немислима без предварително наличие на акуратност, дисциплинираност, педантично отношение, изпълнителност. Тази двупозиционност на точността е свързана с разглеждането ѝ един път като свойство на индивида (разбиран като носител на предимно биологичното), втори път като свойство на личността. Считаме, че за разлика от нея, акуратността, дисциплинираността и изпълнителността са предимно характерологични свойства.

Следвайки Б. Г. Ананиев, приемаме, че като характеристика на индивида точността е свързана главно със сензомоторната организация, невродинамическите свойства, особеностите на работните органи (например ръце, пръсти), възрастовите органични особености, заложбите.

Най-цялостно и пълно на нашето разбиране за точността съответства теоретично обоснованото от К. К. Платонов (10) ниво от две основни подструктури на личността — способности и характер. Тези две подструктури се наслагват над други четири структурни компонента, отразяващи насочеността, опита, психичните процеси и биopsихичните свойства.

В основата на разбирането, че точността се проявява главно чрез способностите и характера, стои и постановката на С. Л. Рубинштайн, много често цитирана и от други автори, че характерологичните свойства са свързани с подбудителната — мотивационната страна на дейността, а способностите с организационно-изпълнителската страна на психичната регулация на поведението. По този начин същността на точността и принципните критерии за наличие или отсъствие на точност като комплексно личностно качество ще бъдат свързани с откриващите на тези способности и характерологични черти, които определят ефективността при изпълнение на определени функции.

Точността е израз на общите и на специалните способности, които от своя страна са продукт на социалния опит.

В зависимост от сложността на задачата, на преден план изпъква значение то на една или друга способност, на една или друга характерологична черта.

Разбирането, че точността като личностно качество е израз на функционално необходими и обособили се способности и характерологични черти, не изчরва всички аспекти на сложния и многостражен проблем за същността на точността. Но този аспект на анализ има пряко отношение към избора на педагогически те средства за формиране на точност като личностно качество. В най-общи линии те трябва да са свързани с формиране на способностите и възпитаване на характера. Това само по себе си означава, че формирането на точността като личностно качество започва в най-ранните години от развитието на личността. Първостепенно значение имат общите способности и акуратността като характерологична черта.

Ако имаме предвид, че точността е компонент на готовност и способност за труд въобще, то проектирането на ефективна дидактическа система и организирана възпитателна дейност не е възможно без подробен психологически анализ на възможностите и способностите на подрастващите в трудовата дейност. От една страна, трябва да се установи кой «ансамбъл» от конкретни свойства на психичните процеси е в съответствие с изискванията на дейността, в която са включени учениците. От друга страна, необходимо е педагогозите да определят степента на точност при регламентираните ситуации за всяка възрастова степен отделно, за да са налице критерии за развитие. Необходим е и психологически анализ на функцията на характерологичните черти, а от педагогическа гледна точка — на методите и средствата за формиране на тези възрастови определящи се характерологични черти, които влияят на ефективността на дейността на ученика. Съдържателният анализ на точността съобразно конкретната възраст от психологически позиции трябва да бъде последван от педагогическа обосновка на методите и похватите за формирането на разбиране същността на точността, умение за точна работа, предразположение към постигане на точност в разнообразни ситуации. Най-съществени са педагогическите въздействия за възникване на устойчиво положително отношение към качеството на продукта, развитието на собствените възможности, значението на учебно-трудовия процес, хората, за които е предначен продуктът, изискванията, които предявява към ученика всяка регламентирана дейност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ломов, Б. Ф., Человек и техника, М., Сов. радио, 1966, 2. Физиологические основы профессиональной ориентации школьников. Под ред. С. А. Косилова, Л. А. Леонова, Д. П. Букреевой, М., Педагогика, 1977. 3. Трифонов, Г. Р., Способности, Благоевград, ВПИ, 1984, 4. Зараковский, Г. М., Психофизиологический анализ трудовой деятельности, М. Наука, 1966. 5. Петков, А., Личностный подход на исследование в психологии. С., БАН, 1978, с. 12. 6. Генов, Ф., Сущность и психологическая структура на личности — Психология, 1985, № 1, с. 57. 7. Психология и формирование и развитие личности. Под ред. Л. Н. Анциферова, М., Наука, 1981. 8. Филиппова — Байрова, М., Бояджиев, С. и др., Речник на чуждите думи в българския език, С., БАН, 1982. 9. Хиков с на БКП, Доклади и решения, С., Партизрат, 1976, с. 80, 10. Платонов, К. К. Система психологии и теория отражения, М., Наука, 1981.

ACCURACY AS A PERSONALITY TRAIT

V. Georgieva

Accuracy is a complex personality trait which is not only reflecting the capacity of the psychomotor functions, but is also a manifestation of the level of development and functioning of all personality qualities. Unlike to technical systems exactness, human accuracy is connected with a state of self-regulation. As a functional and dynamic quality, accuracy can be both a situational or comparatively stable personality trait. In the second case, as a structure-forming factor may appear: punctuality, strictness, discipline, principality, conscientiousness.

ЗА ВРЪЗКАТА МЕЖДУ МОТИВИТЕ ЗА ДЕЙНОСТ И РАВНИЩЕТО НА АВТОРИТЕТА

ГАЛИНА ДЖЕДЖЕВА

Авторитетът е сложен социално-психичен феномен. Той възниква в резултат на взаимодействието между своя обект и субект: между личността, носител на определени ценени в дадена социална група качества и достойнства (казано предицко общо) и членовете на тази група. В процеса на взаимодействието се осъществява психичното, субективното отражение. За изясняване природата и същността на всяко психично явление материалистическата наука изхожда от ленинската теория за отражението. Както е известно, според нея отражението не е пасивен, «огледален» акт. В него е необходимо наличието на отразяван обект и отразяваш субект. Анализирайки отражението, К. К. Платонов го определя като «такава форма на взаимодействие на феномените, при която един от тях, отразявания, съхранявайки своята качествена определеност, създава във втория— отразявания, специфичен продукт: отразено.»¹ Получената триада «отразявано— отразяващо—отразено» е напълно приложима и подходяща за изясняването на авторитета от гледна точка на теорията на отражението. Авторитетът е отразено, получено в резултат на взаимодействието между отразяваното (обекта на авторитета: личност, социална група) и отразяващото (субекта на авторитета: личност, социална група, колектив и т. н.). Той носи в себе си печата на природата както на източника, така и на носителя на отражението. Или авторитетът на личността съдържа в себе си подобието на качествата, потребностите, интересите, установките, ценностните ориентации и т. н. на личността и членовете на дадената социална група, съвпадението между очакванията за тях и реалността, което лежи в основата на положителната оценка за личността. Следователно на преден план излиза една важна особеност. Отразеното (авторитетът) се определя не само от това какво се отразява (какви качества притежава личността, какви са потребностите, интересите, мотивите, интелекта ѝ и т. н., стилът ѝ на поведение и дейност), но и от това какво, кой го отразява, т. е. какви установки, очаквания, ценностни ориентации, идеали и т. н. спрямо личността имат членовете на дадената социална група. Това положение е в съзвучие с диалектико-материалистическото разбиране, че личността се проявява като «единно свързана съвкупност от вътрешни условия, през които се пречупва всяко външно въздействие»². Външното въздействие дава един или друг психичен ефект, самъ пречупвайки се през психическото състояние на субека, т. е. «външните взаимодействия винаги действат само опосредствено чрез вътрешните условия.»³

От гледна точка на социалната психология предпоставка на авторитета е единството на интересите, ценностните ориентации, насочеността на волята и т. н. на обекта и субекта на авторитета. Субектът на авторитета непрекъснато сравнява реалните свойства и фактическа дейност и поведение на обекта със своите изисквания и очаквания (с установени образци, еталони за изпълнение на дадена социална роля, стереотипи и т. н.) и осъществява социален контрол. От това доколко ролевото поведение на обекта съвпада с очакванията и изискванията, с ценностните критерии на субекта зависи авторитетът на дадения обект. За

¹ Платонов, К. К. Система психологии и теория отражения, Изд. Наука, М., 1982 г., с. 17.

² Рубинштайн, С. Л. Битие и съзнание, изд. Наука и изкуство, С., 1977 г.

³ Так там.

разлика от социалната роля, авторитетът възниква в самия процес на дейност, той е произведен, вторичен. Върху него оказват влияние твърде много и разнообразни фактори. С настоящата статия си поставяме за цел да разкрием връзката между авторитета и мотивите за изпълнение на определена дейност. Ще използваме данни от проведено социално-психологическо изследване на авторитета на секретари на първични партийни организации от машиностроителните предприятия в Сливенски окръг през 1986 г.

Проблемът за мотивите е тясно свързан с личността на секретаря на ППО като субект на партийната дейност. Разкрива корените, същността и съдържанието на активността му и е проявление на личността му като цялостна система. При изследване авторитета на секретаря на ППО важно значение има вътрешното му отношение към извършваната от него партийно-политическа и ръководна дейност в колектива. Материалистическата психология сочи, че външните въздействия винаги се опосредстват чрез вътрешното съдържание. Затова за разкриването на авторитета съществено значение имат мотивите за дейност на неговияносител. Теоретичните изследвания показват, че мотивацията за дейност зависи както от външните условия и обстоятелства, така и от вътрешни — психичната структура на личността.¹ Външното се пречупва през вътрешното, през изискванията на обществото, социалната група и стават вътрешни норми на личността. За да предизвикат определена дейност, външните фактори трябва да се превърнат във вътрешни, да се интернационализират, да се «пречупят» и се превърнат във вътрешни. Затова мотивацията е свързана с вътрешната, психическата структура на личността, с нейните потребности, интереси, система от ценности и т. н. В същото време мотивацията е тясно свързана с дейността. Както посочва А. Н. Леонтиев, «Дейност без мотивация няма».² Всяко поведение се осъществява винаги вследствие на някакъв вътрешен импулс и заради някаква външна по отношение на него ценност. Всяка дейност е вътрешно психически мотивирана. Мотивацията отвежда към вътрешния субективен свят и преживявания на личността, чрез които се разкриват нейната насоченост, потребности, интереси, цели, схващания, убеждения.

Мотивацията е основа, което подбужда личността към дейност, създава определена готовност за извършване на даден вид дейност, организира я в съответствие с желаната цел. Тя е динамично състояние на цялата личност, защото създава нагласа за извършване на определена дейност, включително партийно-политическа и ръководна. Както посочва К. Обуховски, «...термина „мотив“ използваме за определяне на факторите, които са предизвикали някакво действие на индивида»³ Разбира се, тук трябва да се има предвид уговорката, че при човека действат два отделни механизма: един динамизира, захранва с енергия действието, а друг прави възможно самото действие, програмира го и предизвика неговото започване.⁴ Следователно мотивът изпълнява двуяка функция:

I — подбужда, направлява дейността.

II — придава на дейността субективен, личностен смисъл⁵.

Затова при формирането на мотивацията съществуват два основни фактора:

¹ Петков, А. Психо-мотивационно съдържание на човешката дейност, изд. БАН, С., 1980 г.

² Леонтиев, А. Н. Дейност, съзнание, личност, С., Партиздат, 1978 г., с. 92.

³ Обуховски, К. Психология на човешките стремежи, С., 1981 г., с. 19.

⁴ Так там — с. 22.

⁵ Леонтиев, А. Н. Потребности, мотиви, съзнание, —сб. XVIII международен психологически конгрес. Проблемы общей психологии (Тезисы сообщений) т. 2, с. 25.

1 — вътрешната структура на личността (мироглед, убеждения, принципи, идеали, ценности ориентации, потребности, емоции, дълг, съвест, социални установки и мн. др.);

2 — външната обективна структура на окръжаващата я среда.

Конкретните мотиви за дейност зависят от конкретните взаимоотношения между вътрешната структура на личността и външните условия — изискванията на обществото, социалните норми на поведение, жизнените цели и т. н. В това взаимодействие по-силно е влиянието на вътрешните условия. То определя мотивите и в крайна сметка поведението на човека. При това не трябва да се забравя, че вътрешната психична структура е обусловена от външните обстоятелства. «Вътрешната структура е своеобразно вътрешно, духовно субективно проявление на външната структура — „присадено“, „преработено“ (Маркс) в съзнанието на личността със свои специфични закономерности и функции. Това определя и активното отношение на личността към външните условия.»¹

При разкриване на мотивите за дейност важно значение има тяхната структура и типология. Данните от проведеното от нас социално-психологическо изследване на авторитета на секретаря на ППО в машиностроителните предприятия на Сливенски окръг показва определено разнообразие на мотиви за извършване на партийно-политическа и ръководна дейност.

За най-голям процент от анкетираните секретари на ППО основен мотив за един комунист да приеме да бъде избран за партиен секретар е «партийното доверие, което му се гласува» — 81,57%. Гласуваното доверие е израз на положителната оценка за неговите качества и способности и същевременно поражда чувство за отговорност пред партията и членовете на ППО и трудовия колектив за реализиране на поставените задачи.

В голяма степен близък до горния е мотивът «полученото партийно поръчение» — 50,00%, който също отразява чувството за отговорност на партийния секретар, изпълнението на неговите уставни задължения.

Според голяма част (42,11%) от анкетираните секретари на ППО «възможността да бъде полезен на колегите си» е важен мотив на изпълнение на техните функции като политически ръководители. Той се допълва от «възможността да осъществи свои идеи за подобряване дейността на ППО и колектива» — според 36,94% от анкетираните. Тук става дума за проява на инициатива и творчество в работата, почиващи на аналитично отношение към състоянието и възможностите на партийната организация и колектива и насочени за реализиране на потребностите и интересите на членовете им.

На следващо място по значение като мотив за изпълнение на ръководни функции в партийната организация е поставено «общественото признание, с което се ползва секретарят на ППО» — 23,68%. Високият престиж на длъжността е от голямо значение за партийния секретар, защото съдържа в себе си признание за работата му, създава му определено самочувствие, което подпомага изпълнението на задачите му.

Анкетираните секретари на ППО посочват като мотив и «възможността за лична изява на секретаря на ППО» — 7,89%, т. е. възможността за самореализация, за проява на личните качества и способности на секретаря.

Накрая, с най-малък дял са мотивите:

— «възможността да упражнява въздействие над другите» — 6,26%

— «уважението, което имат хората към всеки, заемаш ръководен пост» — 2,63%

¹ Петков, А. Цит. произведение, с. 60.

- «възможността за служебно израстване» — 2,63 %
- «някои лични облаги, които постът носи» — 2,63 %.

С най-малко значение са мотивите, свързани с упражняването на власт над другите, използването на служебното положение, стремежа към ръководен пост и напредване в кариерата, чисто лични мотиви, които не са свързани с интересите и потребностите на членовете на трудовия колектив и партийната организация, носещи лична облага на секретаря.

От посочените данни става ясно, че за секретарите на ППО мотиви с най-голямо значение за осъществяването на тяхната дейност са:

I. Обществените и колективни интереси (вкл. целите на партията, потребностите и интересите на трудовия колектив и партийната организация), възможността за реализиране на обществено-значими цели.

II. Организирането на пълноценен живот в трудовия колектив и ППО — възможност да бъде полезен, да осъществи свои идеи в тази насока.

III. Специфични лични мотиви — стремеж за завоюване на престиж, възможност за лична изява и израстване.

Интерес представлява и мнението на анкетираните членове на трудовия колектив за мотивите на един комунист да бъде избран за секретар на ППО и да осъществява партийно-политическа и ръководна дейност в колектива.

Както секретарите на ППО, така и членовете на колектива поставят на първо място «доверието, което му се гласува» — 62,04 %.

На второ място по значимост е «възможността да бъде полезен на колегите си» — 38,94 %, а на трето — «възможността да осъществи свои идеи за подобряване дейността на ППО и колектива» — 36,69 %. За 26,75 % от анкетираните членове на трудовия колектив мотив на секретаря на ППО е «общественото признание, с което се ползва партийният секретар», т. е. престижът на неговата длъжност.

«Полученото партийно поръчение» е мотив за секретаря на ППО според 22,69 % от анкетираните членове на колектива.

11,06 от тях посочват като мотив «възможността да упражнява въздействие над другите», а 9,52 — «уважението, което имат хората към всеки, заемащ ръководен пост».

Мотивите, подтиквачи секретаря на ППО към дейност, се заключават също така и в получаването на определени облаги за своя труд:

- «възможност за лична изява» — според 7,70 %.
- «възможност за служебно израстване» — според 7,42 %.
- «някои облаги, които постът носи» — според 6,44 %.

Мотивите от тази група са поставени от анкетираните членове на трудовия колектив на последно място. Те са най-малко значими както за секретарите на ППО, така и за членовете на трудовия колектив.

Съпоставката на резултатите за анкетираните членове на колектива и секретари на ППО показва, че в по-голямата им част има съвпадане между посочваните мотиви от двете групи анкетирани лица като основание за извършване на партийно-политическа, организаторска и ръководна дейност в колектива и партийната организация. Очертават се три основни групи мотиви:

Първо. Мотиви, свързани с дължимото отношение на партийния секретар като член на партията. Тя обхваща осъзнаването от секретаря на ППО на задълженията му пред партията и обществото, за тях той също така носи определена отговорност. Това е най-значимата група мотиви. Както посочва С. Л. Рубин-

щайн: «На осъзнаването на моралното задължение пред обществото се основава най-висшата форма на мотивите».¹

Второ. Група мотиви, пряко произтичащи от първите и свързани с изпълнение на задачите и задълженията му спрямо партийната организация и трудовия колектив за организиране на техния живот и дейност за реализиране на партитийните и собствените им задачи. Тези мотиви се определят от развитието на партийната организация, потребностите на партията, задачите, които поставя пред партийните организации и готовността на секретаря за реализирането им на дадения етап.

Трето. Група мотиви, свързани с личните цели, стремежи, потребности на секретаря на ППО за престиж и самоутвърждаване.

Характерът, конкретният израз на мотивите на секретаря на ППО зависи преди всичко от неговите ценности, ориентации и критерии, от степента на завършеност на неговото изграждане като комунист.

Анализът на резултатите от изследването показва известна йерархия на мотивите. Най-високо в нея и от двете групи анкетирани се поставят мотивите, свързани със съзнаване интересите и потребностите на обществото, партията и на трудовия колектив, на личното задължение за осъществяването им, необходимостта да се допринесе полза за колектива, първичната партийна организация и за техните членове със своята дейност. Става дума за нравствени, високо идейни мотиви на секретаря на ППО.

Най-ниско в йерархията на мотивите се поставят стремежът за лично облагодетелстване, служебно израстване и карисра, т. е. персоналните мотиви.

Тази йерархичност на мотивите е в пряка връзка с равнището на авторитета на секретаря на ППО. Както показват данните, по-висока самооценка за своя авторитет дават партийни секретари, чиито мотиви са свързани с възможността да бъдат полезни на колектива с дейността си и да изпълняват задачите си като комунисти и партийни ръководители, а по-ниска — тези, чиито мотиви са лични. Тъй като всяка дейност се мотивира преди всичко от обществените потребности, а след това от личните интереси, съвсем основателно е високата стойност на самооценките за авторитета да отговаря на първите, а по-ниската — на вторите.

Тази закономерност се потвърждава и при анализа на резултатите от оценките на трудовия колектив за авторитета на секретаря на ППО и мотивите за дейността му.

При най-високата самооценка 1 — 2 преобладават мотивите:

- «възможност да бъде полезен на колегите си»
- «полученото партийно поръчение».

Висока положителна самооценка — 2 и 3 (с еднакъв процент отговори — 42,86) посочват партийни секретари, чиито мотиви са свързани с:

— осъществяване на свои идеи за подобряване дейността на трудовия колектив и ППО;

— общественото признание, с което се ползва партийният секретар.

Според 66,67% от анкетиранныте секретари на ППО, даващи си положителна самооценка (3), най-важни са мотивите:

- партийното доверие, което му се гласува;

¹ Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии, с. 565.

² В скалата за самооценка и оценка на авторитета най-висока е оценката 1, която в случая не е посочена. Оценките от 2 до 4 са положителни, а оценка 5 е неутрална — нито положителна, нито отрицателна. Оценките от 6 до 9 са отрицателни, но за конкретния случай с мотивите не са посочени.

— възможността за лична изява.

Мотивът «възможност да упражнява въздействие над другите» съответства на самооценки — 3, положителна и 5, неутрална. Тук по всяка вероятност става дума за различно схващане на въздействието:

— в първия случай — в полза на колектива, за въвлечение на членовете му за изпълнение задачите на колектива;

— във втория случай — за въздействие, схващано в смисъл на упражняване на власт от партийния секретар, което среща по-негативно отношение от членовете на колектива.

Най-ниската самооценка за авторитета — 5, съответства на мотивите:

— «настояването» на висшестоящите партийни органи, т. е. работа по задължение, което не е прието присърце;

— «някои лични облаги, които постът носи»;

— «уважението, което имат хората към всеки заемаш ръководен пост» — «възможност за служебно израстване».

Данните, получени при съпоставка на мотивите на секретаря на ППО и оценките, които се дават за авторитета му от членовете на ППО и колектива, в известна степен се различават от посочените. Различието обаче не е принципно.

На максималната положителна оценка за авторитета — 1, според анкетираните членове на трудовия колектив съответстват мотивите:

— «партийното доверие, което му се гласува»;

— «възможността да бъде полезен на колегите си»;

— «възможността да осъществи свои идеи за подобряване дейността на ППО и колектива»;

— «общественото признание, с което се ползва партийният секретар».

Според членовете на колектива възможностите за лична изява се свързват с положителната оценка 2 за авторитета на секретаря на ППО, т. е. те считат, че длъжността «партиен секретар» трябва да създава на заемашния я възможност за изява на неговите лични качества и достойнства като комунист и ръководител, но поставяйки ги на второ място след полезнота за колектива, им отреждат по-малко, подчинено значение, поставяйки ги в зависимост от интересите и целите на колектива и партийната организация.

При оценките на членовете на трудовия колектив, както и при самооценките на секретарите на ППО има известно раздвоене относно мотива «възможност да упражнява въздействие над другите», което може да се обясни по същия начин. Схващано като въздействие в полза на колектива, за мобилизирането му за изпълнение на поставените задачи съответства на оценка 2, а като упражняване на власт — на оценка 5.

При членовете на колектива, оценявани авторитета на секретаря на ППО с положителната оценка 3, най-голям е относителният дял на мотива — «полученото партийно поръчение» — 25,93%, а за оценка 4 — «някои облаги, които постът носи».

Мотивите:

— «настояването» на висшестоящите партийни органи (задълженето) — «възможността за служебно израстване» (кариера) съответстват на най-ниската оценка за авторитета на секретаря на ППО — неутралната оценка 5.

От направения анализ се налага изводът, че както членовете на трудовия колектив, така и секретарите на ППО свързват високата оценка за авторитета на партийния секретар с мотиви, имащи обществен и колективен идейно-нравствен характер. Мотивите от личен характер пораждат по-ниска оценка и самооценка за авторитета му.

RELATIONSHIP BETWEEN THE MOTIVES FOR ACTIVITY AND
THE LEVEL OF THE PRESTIGE OF A SOCIAL WORKER

G. Djedjeva

The author gives a short analysis of the concept of prestige (authority) as a social psychic phenomenon from the point of view of the theory of reflection. The motives for the activity of the secretary of a local party organization are analyzed on the basis of the data obtained in a socialpsychological study with workers and party secretaries in machine-building enterprises from the district of Sliven (1986). Three main groups of motives are differentiated: in the first group they are connected with an appropriate attitude toward the secretary of the local party organization corresponding to his position of party member and political leader. The second group of motives is ensuing from the first and are connected with the completion by the secretary of his tasks and obligations toward the party organization and the working collective; in the third group the motives are associated with personal goals, aspirations and needs of the secretary for personal authority and self-confirmation.

Педагогическа и възрастова психология

ОСНОВНИ ТЕНДЕНЦИИ НА РАЗВИТИЕ В СЪВРЕМЕННАТА ПЕДАГОГИЧЕСКА ПСИХОЛОГИЯ

ЛЮБЕН ДЕСЕВ

В системата на съвременната психология се включват над 30 самостоятелни области и направления — психология на труда, социална психология, медицинска (клинична) психология и др. Една от тези главни области на психологическото знание е и педагогическата психология, квалифицирана понякога (по-често на Запад) като «училищна психология».

Педагогическата психология е основен клон на съвременната психологическа наука за човека. Тя не е само «област на приложната психология, която се занимава с приложението на психологическите принципи в учебно-възпитателния процес» (17, р. V), а е дисциплина с фундаментално значение и за други специални психологически и педагогически дисциплини.

Като гранична учебна дисциплина тя се включва едновременно в системата и на психологическите, и на педагогическите науки. Фактически се намира на границата между тях.

У нас, в България, педагогическата психология се разработва отдавна и има добри традиции и постижения, въпреки че и в тази област се налице редица нерешени проблеми. Системен курс по педагогическа психология се чете в Софийския университет от основаването му през 1888 г. досега непрекъснато.

В миналото (от древността до XIX в.) психолого-педагогическото знание и отделни психолого-педагогически идеи се развиват и натрупват в трудовете на философи, педагози и др. (Конфуций, Сократ, Платон, Аристотел, Квинтилиан, Русо, Песталоци, Тийдман, Сигизмунд и др.). Съкупността от това несистематизирано или недостатъчно систематизирано знание съставлява предисторията в развитието на педагогическата психология. Истинската ѝ история започва с обособяването на психологията като самостоятелна и точна наука, което става във връзка с навлизането в нея на експеримента от естествознанието и съвпада по време с откриването на първата в света психологическа лаборатория в Лайпцигския университет от Вилхелм Вундт (1875—1879)¹.

В досегашното едновековно развитие на педагогическата психология условно се разграничават три основни етапа.

Първо, период на възникване и първоначално диференциране на педагогическата психология като самостоятелна наука (през втората половина на XIX век), което е свързано с проникване на генетичните, еволюционни идеи в психологията и със значителни успехи на експерименталните изследвания в общата психология — откритие на «психофизический закон» от Вебер и Фехнер, проучвания на паметта от Ебингхаус, разработване психофизиологията на сетивните органи от Хелмхолц, изучаване усещанията и движенията във физиологичната психология на Вундт и т. н. Характерно за този период, който е начало на същинското историческо развитие на педагогическата психология, е пренасянето на открити психологически закономерности в педагогиката за изясняване на педагогически явления и да се помогне на учителя да опознае «душевният живот» на детето и механизмите на усояване учебния материал от учащите се. Представители на педагогическата психология от онова време са П. Кантерев, К. Ушински (в Русия), У. Джеймс (в САЩ), Й. Хербарт, Л. Шрюмпел, В. Прайер (в Германия), Й. Ковачев (в България) и др.

Второ, период на обособяване на педагогическата психология като самостоятелна наука върху собствени експериментални основи (първа четвърг на XX в.), когато проблемите на педагогическата психология се разработват по-специализирано. Характерно за трудовете по педагогическа психология от втория период, който е открит, неприключен и продължава и сега, е основаването им върху собствен експериментален фундамент. В една или друга степен това важи за работите на руските психологи Н. Е. Румянцев, М. М. Рубинштейн, А. П. Нечаев, немският психолог Ерист Мойман, смятан за «основател на експерименталната педагогика» (П. Мюлер), американският психолог Едуард Торндайк. Приблизително през този период работят и творят също френският психолог Алфред Бине, българските педагози и психологи Димитър Кацаров, Петко Щонев, Михаил Герасков и др.

Трето, период на затвърждаване (и вътрешно диференциране) върху марксистко-ленински методологични и естественонаучни основи, който започва в близко минало, преплита се с предходния и е типичен за прогресивното развитие на настоящата и бъдещата педагогическа психология. Към началото му се отнася

¹ Обикновено се смята, че първата лаборатория по психология в света е създадена от Вилхелм Вундт в Лайпцигския университет през 1879 г. и тази година фигурира почти навсякъде в психологическата литература. Но съгласно работилия впоследствие в същия университет в ГДР немски психолог проф. Клаус Кнауер през 1879 г. в Лайпцигския университет е завършил първият випуск студенти по психология, постъпили в университета през 1875 г., когато е била основана първата в света катедра с лаборатория по психология. Вероятно през 1879 г. лабораторията по психология е била официално открита.

книгата на Л. С. Виготски (1896—1934) «Педагогическа психология» (М., 1926), предназначена за повишаване теоретическото равнище на подготовката на методисти и учители. Природонаучна основа на съвременната педагогическа психология е учението на И. П. Павлов и неговите сътрудници за процесите и закономерностите на висшата нервна дейност, което разкрива физиологичните механизми на ученето (усвояване знания и умения, формиране навици и привички) — изграждане временни нервни връзки, условни рефлекси и динамични стереотипи — и помага теоретически правилно да се осветлят обучението, възпитанието, самовъзпитанието и научно да се обосноват различни педагогически действия и взаимодействия. Развитието на педагогическата психология (главно психологията на възпитанието) върху марксистко-ленински методологически основи е най-ясно свързано и с учението на класика на съветската педагогика А. С. Макаренко (1888—1939) за формиране личността на новия гражданин във и чрез колективата. Макаренковият принос в теорията и практиката с право се квалифицира като «златен фонд на съветската психология на личността и нейното възпитание». Близка по принцип до учението на Макаренко е културно-историческата теория на Виготски за обществено-историческия произход на висшите психически функции у человека и за психическото развитие (10). Именно Виготски, чиято теория е в основата на най-новите (съветски и други) психоидидактични концепции, пръв прави опит да реализира марксисткия тезис за обществено-историческата природа на човешкото съзнание в конкретни психологически и психолого-педагогически изследвания. Към този период се отнася разработваната в СССР, България и други социалистически страни педагогическа психология върху здрави, марксистко-ленински методологически основи (2, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15).

Ако внимателно се анализират стари, нови и най-нови психолого-педагогически изследвания и системни курсове и трудове по педагогическа психология, могат да се очертаят основните тенденции в развитието на съвременната педагогическа психология в световен мащаб. Най-общо тези тенденции се класифицират в две основни групи: общи, характерни за развитието на съвременната наука въобще и частни, специфични за развитието на съвременната педагогическа психология по-специално.

Към първата група основни тенденции, които се проявяват в развитието и на педагогическата психология, се отнасят следните:

1. *Диференциация* на науката, вътрешно «раздробяване» на педагогическата психология на клонове — основни (психология на възпитанието, психология на обучението, психология на личността на учителя) и по-частни (психология на семейното възпитание, психология на самовъзпитанието, психология на превъзпитанието, психология на ученето, психология на преподаването и др.). Всяка една от тези частно психолого-педагогически дисциплини се раздробява по-нататък. Така например психологията на ученето, съответно на обучението, добила статус на «специалност» в смисъл самостоятелна психолого-педагогическа дисциплина, се диференцира по-нататък на психология на ученето, съответно на обучението по четене, писане, психология на ученето, съответно на обучението по математика, при сугестопедичната система и т. н. (5, 13, 18).

2. Противоположна на диференциацията е тенденцията към *интеграция* на научното знание. В съвременната педагогическа психология се интегрират знания и подходи от различни науки — педагогика и методика, психология и физиология, кибернетика и математика, статистика и множество клонове на психологията — възрастова, социална, експериментална и др. Но като че ли най-здраво е вътрешното спояване между психолого-педагогическо и социално-психологи-

ческо знание. Стого погледнато, педагогическата психология е една специална социално-психологическа дисциплина. Предметът на «педагогическата социална психология», изтъква Я. Л. Коломински, са социално-психологическите закономерности на обучението и възпитанието». Или с други думи, «педагогическата социална психология изучава закономерностите на развитие, на дейността и на отношенията на личността в процеса на непосредственото и опосредствуваното педагогическо общуване» (11, с. 256). Налице е също органично единство на възрастовата и «педагогическата социална психология», което произтича преди всичко от съвпадението между обектите на изучаване и близостта в предмета на изследване.

3. Тенденция към *математизация*, привличане на математически методи и средства на изчислителната техника за изпълнение на психолого-педагогически задачи, широко прилагане на математико-статистически методи в изследванията по педагогическа психология и същевременно осигуряване единство между формални и съдържателни методи, между количествен и качествен анализ на изучавани психолого-педагогически явления. Марковата мисъл, че науката добива съвършенство тогава, когато в нея навлезе математиката, напълно важи за всички хуманитарни науки, включително и за централната наука за човека — психологията. Благодарение използването на съответен математико-статистически апарат нарастват надеждността, обективността и валидността на данните от конкретни изследвания и изобщо на психолого-педагогическото знание. С помощта на точните науки се прониква по-дълбоко в сложната природа на психическата реалност. Математико-статистическият апарат е надежден инструмент за опознаване вътрешната, скритата същност на проучвани психически и социално-психически явления, опознаване и овладяване техни съществени и закономерни връзки, взаимоотношения, типични особености и пр. При това използването на математически средства дава възможност да се оперира с елементите на числовата система и по такъв начин да се прилага по своеобразен начин методът моделиране в процеса на проучване и измерване явления от действителността и тяхното опознаване (по- подробно за измерването в психологията и приложението на математико-статистическите методи вж. 4, с. 22—26). За да не се проявява обаче в уродлива форма тенденцията към математизация, е необходимо винаги да се има предвид необходимостта от единство между формални и съдържателни методи, между количествен и качествен анализ на изучаваните психолого-педагогически явления.

4. Близко до предходната е тенденцията към *кибернетизация* на педагогическата психология, която е частен случай на кибернетизация на съвременната психология изобщо. Сега за изясняване същността на редица психолого-педагогически явления все по-често се използват основни понятия на кибернетиката и принципи на кибернетичния анализ — система, информация, комуникация, управление, регулиране и саморегулиране, права и обратна връзка и др. От кибернетиката в педагогическата психология навлиза нов, кибернетичен тип експеримент, който има явни предимства пред класическия експеримент с характерната за него преокернна изкуственост на условията за човешко поведение. Експериментът от кибернетичен тип е във висша степен динамичен и формиращ, защото при анализа на данните от него органично се съчетава «картицата на състоянието» с «картицата на преобразуванията» (3, с. 89—90). Използвайки постиженията на кибернетиката и на кибернетичната психология, педагогическата психология спомага за по-добро, научно организиране и управление на процесите на обучение и възпитание и разкрива ролята на важни условия за хармонично, многостранно и всестранно развитие на личността.

5. По-нататък следват специфични за развитието на съвременната педагогическа психология тенденции, които до голяма степен могат да се третират като производни от посочените по-горе тенденции:

а) *Освобождаване от „опеката“ на общата психология* и разработване на собствени, специфични психолого-педагогически проблеми при широко използване методите и на други науки и преди всичко на експерименталната психология. Ако се анализира и задълбочено прецени конкретното съдържание на все още широко ползвани от студенти наши университетски учебници по педагогическа психология (вж. например 7, 8 и др.), в които има значителна доза общопсихологически материали, и се отчетат настойчивите опити в най-ново време за ограничаване и съкращаване на последния за сметка на собствени психолого-педагогически проблеми, ясно е, че е налице такава тенденция.

б) *Преодоляване на ограниченото, едностранно развитие на педагогическата психология* само като психодидактика (психология на обучението) или психология на възпитанието и все по-широко прилагане на системно-интегралния подход в тази област на знанието, благодарение на което отделни части се свързват в единно цяло и се установяват интегрални характеристики на цялото и неговите елементи, йерархия между връзки, зависимости, равнища на взаимодействие, проявяване на нови черти, особености и пр. и преодоляване на вече ненужни. Тази тенденция и следващите са органически свързани с кибернетизацията на педагогическата психология.

в) *Отчитане ролята на съзнавани и несъзнавани психически фактори* при обучението, възпитанието и самовъзпитанието и на мобилизирането на резервите за развитие в онтогенетичен план. Въпреки изключителната значимост на развитието на съзнанието на учащите се, характерът и продуктивността на тяхното мислене, системата от отношения и поведението им в известна степен са обусловени и от «несъзнавани компоненти на психиката» (14, с. 84). В това отношение заслужават внимание от теоретическо и приложно гледище изследванията на още множество психологи — А. Ковалев, В. Леви, В. Куликов в СССР, Р. Тауш, А.-М. Тауш във ФРГ, Г. Лозанов и др. (вж. 5, 16 и др.).

г) *Разчупване училищните рамки на педагогическата психология* и излизане извън пределите на детската и юношеската възраст или преход от «училищна педагогическа психология» към педагогическа психология, чийто обект е човешката личност в процеса на едно перманентно образование и самообразование, възпитание и самовъзпитание. В случая става дума за движение по посока от «детска» педагогическа психология към «педагогическа психология на човека», в която се разработват психологическите проблеми и закономерности на възпитателно-образователния процес, включващ и подрастващи, и възрастни.

д) *Нарастване действеността на психолого-педагогическото знание* и особено на методите за изследване в педагогическата психология по линията на преминаване от изключително констатации към предимно формиращи експериментални изследвания, разработване психологическите основи и особености на така наречените активни методи за обучение, възпитание и успешно психическо въздействие, вкл. самовъздействие, при което се създават условия за мобилизиране и използване резервите на психиката на учащите се, за конструиране нови равнища и форми на активна дейност и свойства на личността на новия човек.

Доколкото психологическите закономерности на формиране и самоформиране на човешката личност не са напълно разкрити и изчерпателно докрай осветлени, а въпросите на възпитанието като обществена дейност заемат централно място сред актуалните исторически задачи на нашата социална практика, раз-

витието на педагогическата психология безспорно има голямо бъдеще и разполага с изключително широко, необятно «работно поле». Във връзка с преминаването към 5-дневна работна седмица и всеобщо, задължително средно образование, с извеждане на преден план ролята на субективния фактор в научно-техническия прогрес и личното усъвършенствуване възникват множество актуални и важни психолого-педагогически проблеми. Педагогическата психология е несъмнено пред прага на интензивно развитие. В близка и по-далечна перспектива предстои разработването или по-нататъшното динамично развитие на такива нейни първостепенни сфери като психология на възпитанието и самовъзпитанието, психология на подготовката за труд и професионалното ориентиране, психология на подготовката за брак и семейното възпитание, социално-психически механизми на възпитателното взаимодействие и др.

Такива са основните тенденции и перспективни линии на развитие на съвременната педагогическа психология. Те са очертани както от нишката на приемственост в историческото развитие на цялата досегашна педагогическа психология, така и от задачите на бъдещето, формулирани на настоящия етап.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабански, Ю. К. Педагогика и психологія. Народна просвета, 1981, 5, с. 49—64.
2. Виготски, Л. С. Мислене и реч (Избрани психологически исследования). Прев. от руски език. Др. Рафаилова. С., 1983. 3. Голу, М. Принципы на кибернетичната психология. Прев. от румънски език П. Раидер. С., 1983. 4. Дикув, М. Някои проблемы на измерването в психологията. Психология, 1986, 5, с. 21—36. 5. Лозанов, Г. Сугестология, С., 1971. 6. Макаренко, А. С. Избрани произведения в 2 тома. т. 2. С., 1968. 7. Педагогическая психология. Ред. Г. Пирьев и Л. Десев. С., 1977; II изд. 1979. 8. Пирьев, Г. Д. Педагогическая психология. VI изд. С., 1975. 9. В о з р а с т н ы я и педагогическая психология. Под ред. А. В. Петровского. Изд. второе. М., 1979. 10. Виготский, Л. С. Развитие высших психических функций. М., 1960. 11. Коломинский, Я. Л. Возрастная и педагогическая психология в свете проблем воспитания. В: Прикладные проблемы социальной психологии. М., 1983, с. 265—270. 12. Крутцкий, В. А. Основы педагогической психологии. М., 1972. 13. Лингарт, И. Процесс и структура человеческого учения. Перв. с чешского Л. Е. Мельцера. М., 1970. 14. Шварц, И. Е. Взаимосвязь осознаваемых и неосознаваемых компонентов психики в педагогическом процессе. Советская педагогика, 1980, 7. 15. Erlebach, E., U. Ihlefeld, K. Zehner. Psychologie für Lehrer und Erzieher. В., 1972. 16. Tausch, R., A.—M. Tausch. Erziehungspsychologie. Psychologische Prozesse in Erziehung und Unterrichtung. 6. Auflage. Göttingen, 1971. 17. Sawyer, J. M., W. Telford. Educational Psychology. Psychological Foundations of Education. Third Edition, Boston, 1968. 18. Smith, D. E. A. Technology of Reading and Writing. Vol. 1. Learning to Read and Write: A Task Analysis. N. Y., San Francisco, L., 1976.

THE MAIN TRENDS IN MODERN EDUCATIONAL PSYCHOLOGY

L. Dessev

Two types of trends may be differentiated in the development of modern educational psychology: general and subject-specific. To the first group of trends, which are characteristic for science in general and for educational psychology in particular, pertain the processes of differentiation-integration and those of mathematization-cybernetization. The second group includes: a liberation of the discipline from its dependence on general psychology and elaboration of specific educational psychology problems of its own, making a large use of the methods of experimental psychology; overcoming the limited development of educational psychology as an psychology of teaching,

only, and going out to the highway of an ever larger application of the systemic integrative approach in this field of knowledge; taking into consideration the conscious or unconscious psychic factors in education and mobilizing the reserves of ontogenetic development; transition from »school-pedagogical psychology« to »educational psychology of human« and toward an increased efficiency of this field of knowledge. Finally, problems to be solved in a nearer or farther perspective in the field of educational psychology are outlined by the author.

СЕМАНТИЧЕН ПРОФИЛ НА ИЗЯВЕНИЯ УЧЕНИК

ФЕЛИЯНКА СТОЯНОВА

Понятията са в основата на всяко научно познание, тъй като те отразяват съществените признаки на предметите и явленията, а така също връзките и отношенията между тях.

Всяко понятие притежава две основни характеристики — съдържание и обем, за които е в сила законът за обратното отношение, а именно — колкото е по-голямо съдържанието на дадено понятие, толкова по-малък е неговият обем и обратно.

В зависимост от отразяваните предмети и явления понятията влизат в различни отношения едно с друго. Едни от основните отношения са: отношението на родово-видово подчинение (когато в обема на едното понятие изцяло се включва обемът на другото понятие); отношение на противоположност (когато в обема на второто понятие се съдържат всички обекти, които не принадлежат към обема на първото); отношение на пресичане (когато съществуват обекти, които едновременно са елементи от обема и на едното, и на другото понятие) и др.

Понятието като отражение на предметите и явленията по своята природа е идеално. Неговият материален носител в общуването между хората е думата (знакът). Когато става дума за понятия от някоя научна област, тогава техният материален носител (думата) обикновено се нарича термин.

Предметът, понятието за него, съответният знак, както и отношенията между тях се изразяват визуално чрез т. нар. триъгълник на Фреге, който има много разновидности.

Формирането на понятията е продължителен исторически и мисловен процес. В хода на развитие на научното познание непрекъснато се въвеждат нови понятия и термиини, доуточняват се някои от съществуващите понятия, други променят своя смисъл или излизат от употреба, а някои намират приложение в други области на човешкото знание.

Уточняването на смисъла и съдържанието на понятията става с помощта на логическата операция «определение». Чрез определението се отговаря на въпроса какво ще имаме предвид, когато употребяваме дадена дума (термин). Самата дума «определение» обаче е многозначна. Под тази дума се разбира както самият процес на създаване на определението, така и резултатът от този процес. Ето защо, за да има еднозначност при тълкуванията, понякога за означаване на резултата от процеса на определяне се използва терминът «дефиниция».

В психолого-педагогическите изследвания често се употребява понятието «изявен ученик», за което обаче не съществува точна и общоприета дефиниция. Целта на тази статия е да се определи обемът и съдържанието на това понятие, като едновременно с това се уточнят и отношенията между него и други понятия, които са му близки по смисъл и значение.

Един опит в това направление прави Я. Янчев, според който: «Извявеният ученик е онзи, който проявява широки и задълбочени интереси чувствително по-рано или на по-високо равнище от останалите — в дадено направление на наука, техниката, изкуството и др., и който постига резултати, отличаващи се съществено от средните, добрите постижения, на основата на упорит, системен и целенасочен труд». Според това определение съществените признания на изявения ученик са широките и задълбочени интереси, постижения над средните и упоритият труд. Естествено възниква въпросът: ако ученикът има постижения над средните, без те да са резултат на упорит, системен и целенасочен труд, тогава той няма ли да е изявен ученик?

От друга страна, въпреки че определението дава възможност за сравнятелно лесно идентифициране на изявените ученици, остава открит въпросът за съотношението между понятията «изявен ученик» и «надарен ученик» — понятие, което също е придобило гражданско значение и представлява калка на съответните термини в руски и английски език.

Малко по-различен е подходът на М. Сливкова. Съобразявайки се с невъзможността за масово прилагане на достатъчно прецизен диагностичен подход при подбора на деца с изявени способности, тя е прибързала до едно компромисно, но практически реализуемо решение, а именно — условно приема «... да се считат за изявени деца, които по някакъв начин са отличени за участието им на окръжно или национално равнище в научно-техническа, художествена или организационни дейности». Този подход, въпреки някои свои недостатъци, е достатъчно действен, тъй като позволява сравнятелно лесно и бързо да се идентифицират изявените ученици. За съжаление обаче той също не отговаря на въпроса какво е съотношението между понятията «изявен ученик» и «надарен ученик».

Отговорът на този въпрос се затруднява и от факта, че за надарения ученик в българския език също не съществува достатъчно точно и единозначно определение, което да е общоприето.

Г. Пиръев свързва термина «надарен» с проява на висока степен на способностите (4, с. 51), като в случая има предвид способности във всички области на човешката дейност, а не само в областта на изкуствата или само в интелектуалната сфера.

Друго тълкуване на надареността правят Л. Здравчев и Ив. Паспаланов. Според тях «Надареността трябва да се подразбира като обща предразположеност към бързо усвояване и високи постижения в някаква област на човешката дейност. В такъв смисъл надареността е понятие, твърде близко с понятието „заложба“. Но в случая се подразбира по-високо равнище на тази заложба, което дава надежди и за по-високи постижения... за разлика от таланта надареността остава в рамките на общата интелигентност — тя е обещание за високи интелектуални прояви» (2, с. 145).

Без да коментираме противоречията в двете концепции за надареността, ще приведем и определенията на съответните термини в някои други езици.

В руския език се използва главно терминът «одаренные дети», за който в *Психологический словарь* е дадено следното определение: «Надарени

депа — това са деца, притежаващи една или друга специална или обща надареност».

В английския език е навлязъл в употреба терминът «*gifted and talented*», за който официалната дефиниция, приета в САЩ през 1978 г., е: «Терминът «надарени и талантливи деца» означава деца и младежи, които са идентифицирани в предучилищна възраст или в първа и втора степен на училището като притежаващи проявени или потенциални способности в интелектуалната, творческата, учебната област, притежават организаторски способности или пък способности в областта на изкуствата и които деца изискват грижи и се нуждаят от дейности, не предвидени в училище».

Във френския език се използват два термина, които са аналоги на съответния английски термин. Това са термините «*bien doué*» и «*sur doué*». За тях в речника на Ландшир са дадени следните определения: *bien doué* (много надарен) — лице с високо интелектуално ниво, *sur doué* (свръхнадарен) — ученик, чийто способности и постижения са явно по-високи от нормата, съответствуваща на неговата хронологична възраст».

В немския език тази категория ученици се наричат *begabte kinder* и се характеризират с проявено високо равнище на развитие на цялата личност, която е в състояние да постигне високи резултати в една или повече области на дейността.

Всяка от посочените по-горе дефиниции има известни недостатъци или от логическа гледна точка, или от съдържателна, или пък и от двете.

Освен това от изброените дотук определения става ясно също така, че не съществува единствено тълкуване на термините «изявен ученик» и «надарен ученик» и че отношението между тези две понятия не е уточнено в българския език (Терминът «изявен ученик» няма аналоги в другите езици).

Тъй като терминът «отличник» е сравнително близък по смисъл и значение до другите два термина и освен това за него съществува достатъчно точно определение (ученик, чийто училищен успех е над 5,50), то при по-нататъшното разглеждане на въпроса ще включваме и него като обект на изследване.

Цитираните дотук определения на тези три понятия дават основания да се изкаже хипотезата, че същността на техните обеми е различно от празното множество, но между никои две от тях не съществува отношение на родово-видово подчинение.

За доказването или опровергаването на тази хипотеза, а също и за определяне на обема и съдържанието на «изявен ученик» избрахме един по-необичаен подход.

Семиотиката като наука за знаковите системи в природата и обществото още от самото ѝ възникване се разделя на три основни дяла, на които един от основателите ѝ — Ч. Морис е дал следните наименования: синтаксика — изучаваща отношенията между знаковете; семантика — изучаваща отношенията между знака и означаванията от него предмет; прагматика — изучаваща отношенията между знака и човека.

Прагматичното значение на знака има два аспекта — конотативен (субективен, индивидуален, ценностен) и денотативен (обективен, междуличностен, познавателен).

Докато семантичното значение на знака е почти неизменно, то прагматичното значение (още повече конотативното) се изменя твърде силно в зависимост от индивида, тъй като то представлява вътрешната реакция на човека, който възприема или възпроизвежда знака. Тази реакция от своя страна е резултат от много асоциации, предизвикани от знака в съзнанието на индивида.

Методът на семантичния диференциал (СД), създаден от Ч. Осгуд и неговата школа през 1952 г., измерва именно прагматичното значение на знака, и то главно на неговите афективно-емоционални и оценъчни компоненти.

Същността на този метод се състои в следното: на изследваните лица се представя набор от скъли, представляващи двойки прилагателни с противоположно значение (антоними). Всяко изследвано лице трябва да оцени в каква степен признакът, описан чрез дадена скъла, е изразен в изследвания стимул (знак). Обикновено при оценката се използва седембална скъла.

Броят на използваните скъли не е строго фиксиран, но той не бива да бъде нито твърде малък, тъй като това намалява обсма на получената информация и съответно достоверността на изследването, нито пък твърде голям, защото пък по този начин се утежнява процедурата и неизбежно настъпваща умора у изследваните лица намалява точността на получената информация.

При подбора на скълите съществуват различни подходи.

Първоначално СД е замислен така, че изследваният стимул да се оценява по признания, които не са приложими към него. Освобождавайки по този начин изследваните лица от ограниченността на реалните свойства на обекта, им се дава възможност с помощта на метафори да изразят субективното си отношение към този стимул. Или както се изразява А. М. Еткинд: «Същността на СД се състои в това, че «рационалният» обект се оценява по «рационални» признания съвършено ирационално».

Някои автори обаче препоръчват приближаване на скълите към природата на изследвания стимул и намалявайки по този начин метафоричността на отговорите, увеличават денотативните аспекти на значението за сметка на конотативните. По този начин се увеличава съответно и обективността на получените оценки.

При нашето изследване се спряхме на втория подход. При подбора на скълите се имаха предвид както пристите и утвърдени вече образци на скъли, така и основните характеристики на надарените ученици, взети от съответната литература. По този начин бяха подбрани следните петнадесет скъли: оригинален—шаблонен, приятен—неприятен, необикновен—обикновен, светъл—тъмен, добър—лош, дълбок—повърхностен, доминиращ—подчиняващ се, силен—слаб, деликатен—粗鲁, твърд—мяк, динамичен—статичен, активен—пасивен, решителен—нерешителен, подвижен—тромав, бърз—бавен.

С помощта на тези петнадесет скъли бе изследвано прагматичното значение на три стимула — «отличник», «изявен ученик» и «надарен ученик».

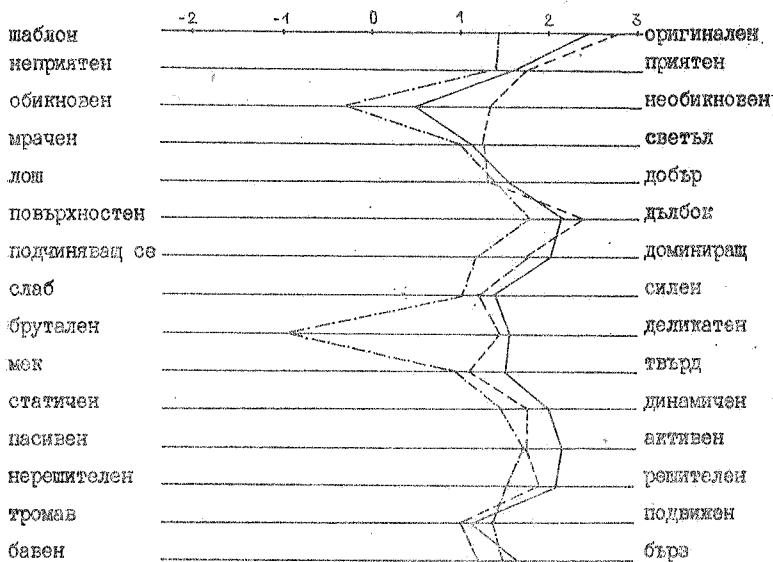
За да се намали системната грешка от позиционния ефект, при изследване на различните стимули скълите бяха предлагани в различна последователност, а понякога, при някои от скълите, по случаен начин бе сменена и посоката.

Бе използвана седембална система за оценка, като отделните деления на скълите се описвала вербално по следния начин: 7 — признакът е много силно изразен, 6 — признакът е силно изразен, 5 — признакът е слабо изразен, 4 — не е достатъчно ясно изразен нито този признак, нито неговият противоположен, 3 — противоположният признак е слабо изразен, 2 — противоположният признак е силно изразен, 1 — противоположният признак е много силно изразен.

При обработката на резултатите от изследването с прости линейни трансформации от вида: $X_k^I = 4 - X_k$ и $X_k^{II} = X_k - 4$, където X_k е първоначалната скална стойност, а X_k^I и X_k^{II} — новополучените отделните скални стойности се трансформираха в скални стойности, заключени в затворения интервал $[-3; +3]$.

Това се оказа по-удобно за по-нататъшния анализ и интерпретация на получените резултати (Изборът на една от двете линейни трансформации зависи от посоката на склалата).

В изследването участваха 76 учители и инспектори от София и Плевен. При обработката на получените резултати най-напред бяха пресметнати средните аритметични стойности за всеки от трите изследвани стимула по вся-

Фиг. 1. Семантичен профил на понятията „отличник“, „изявен ученик“ и „надарен ученик“
 — отличник, — изявен ученик, — — надарен ученик

ка склала. Ако изобразим тези стойности с точки върху координатна ос, като на всяка склала съпоставим отделна чисрова права и тези координатни оси нанесем една под друга, а получените по този начин точки съединим с начупена линия, ще получим т. нар. семантични профили на изследваните стимули (фиг. 1).

Анализът на семантичните профили показва, че първо — те са силно изнесени надясно, т. е. преобладават положителните оценки и второ — налице е известно сходство в трите профила, което се дължи на това, че тези три понятия са сравнително близки по смисъл и значение. Този резултат въобще съвпада и с предварителното предположение.

Сравнително по-силно се отклонява от останалите два профила профилът на отличника, като това отклонение е най-голямо при склалите: шаблонен — оригинален, обикновен — необикновен и брутален — деликатен и при последните две склали средните значения са дори отрицателни. Тъй като отличници се срещат обикновено във вски клас, и то по няколко, то това, че на склалата обикновен — необикновен средната оценка е по-близо до левия край на склалата, не е учудващо. Сравнително по-неочаквана е ниската средна оценка на склалата брутален — деликатен ($-0,95$), която е изобщо най-ниската средна оценка при това изследване. Този резултат бимогъл да бъде обяснен до известна степен с предположението, че в стремежа си към високи оценки в училище отличникът понякога прибягва и до не съвсем деликатни средства. Вероятно името това е причината

изследваните лица да свързват това понятие по-скоро с бруталност, отколкото с деликатност.

В шест от петнадесетте случая стимулът «надарен ученик» е получил по-високи оценки от останалите два стимула. Това са скайлите: шаблонен—оригинален, обикновен—необикновен, неприятен—приятен, тъмен—светъл, повърхностен—дълбок. От изброяването на тези скали става ясно, че най-вероятно, асоциирайки надареността с творчество, което пък от своя страна предполага оригиналност и задълбоченост, изследваните лица са дали и съответно най-високи оценки по тези скали за стимула «надарен ученик». От друга страна, надарените ученици действително са по-малко от отличниците и в този смисъл са нещо по-необикновено.

Профилът на изявения ученик е много близък до профила на надарения ученик, но докато при изброените по-горе скали той е разположен по-наляво, при останалите десет той е определено по-надясно от профила на надарения ученик. Повечето от тези скали изразяват качества, които показват по един или друг начин сила или активност. Тъй като самата дума «изявен» произлиза от думата «изява», която пък предполага активност, получените резултати се напълно закономерни и предварително очаквани.

Направеният дотук анализ се базираше на сравнението на средните стойности на трите стимула. Това сравнение бе направено само на основата на релации *«по-голямо»* и *«по-малко»*. За да могат обаче да се направят обосновани изводи е необходимо да се провери дали установените различия са статистически значими или пък се дължат на случайни грешки при измерването. За проверка на статистическата значимост на различията бе използван критерийт χ^2 .

Чрез прилагането на този статистически критерий бяха установени пет статистически значими разлики (в различните изследвани случаи те бяха общо $15+15+15=45$). И в петте случая става въпрос за разлики между честотните разпределения за стимула *«отличник»* и останалите два стимула. Между честотните разпределения на понятието *«изявен ученик»* и понятието *«надарен ученик»* не бе установена статистически значима разлика при нито една от петнадесетте скали и може да се твърди, че двата профила са идентични.

От казаното дотук следва, че pragматичното значение на стимулите *«изявен ученик»* и *«надарен ученик»* е едно и също. Шо се отнася до понятието *«отличник»*, макар и близко до другите две, то има друго pragматично значение.

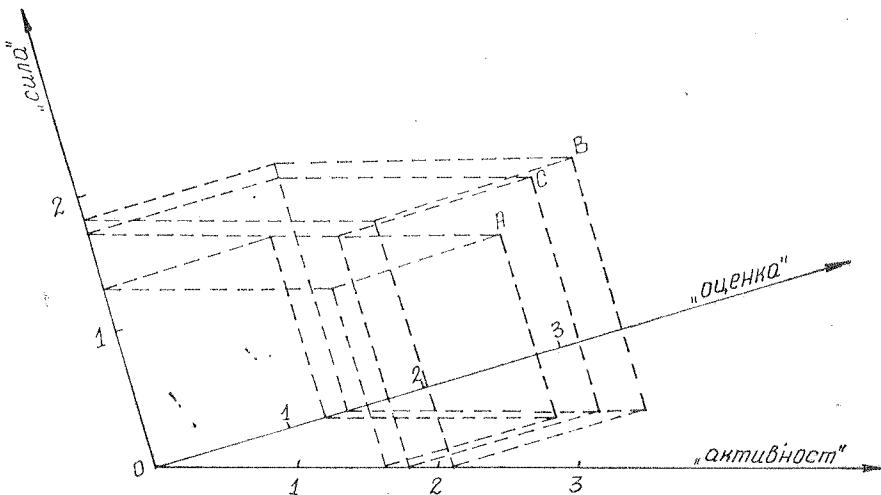
Факторният анализ, проведен от Ч. Остуд и различни други негови последователи, е показал, че различните скали могат да бъдат разпределени в три основни групи (фактори), наречени условно *«оценка»*, *«сила»* и *«активност»*.

Тъй като факторният анализ е сложна процедура, свързана с много изчисления, и трудно би могла да се извърши без помощта на електронноизчислителна техника и необходимото за целта програмно осигуряване, то при това изследване такъв анализ не бе извършен. Използвайки обаче данните от някои лингвистични източници (1, 3 и други), както и резултатите от проведенния корелационен анализ, към фактора *«оценка»* причислихме скайлите неприятен—приятен, тъмен—светъл и лош—добър. Към фактора *«сила»* бяха включени: повърхностен—дълбок, подчиняващ се — доминиращ, слаб—силен, Факторът *«активност»* се оценяваше по скайлите динамичен—статичен, активен—пасивен и нерешителен—решителен.

Значението на трите стимула по отделните фактори може да се определи, като се намери средното аритметично от оценките по скайлите, включени в дадения фактор. По този начин на всяко от изследваните понятия може да се съп-

стави наредена тройка числа. Всяко от тези числа пък от своя страна може да се тълкува като координата на това понятие в тримерното семантично пространство с размерности — «оценка», «сила» и «активност».

Изображението на точките в тримерното семантично пространство е дадено на фиг. 2. На отделните стимули съответстват точки с координати, как-

Фиг. 2. Изображение на понятията „отличник“, „изявен ученик“ и „надарен“ ученик в тримерното семантично пространство. А — отличник, В — изявен ученик, С — надарен ученик

то следва: «отличник» — А (1,24; 1,33; 1,60), «изявен ученик» — В (1,40; 1,83; 2,10), «надарен ученик» — С (1,40; 1,42; 1,81).

Както се вижда, по фактора «оценка» понятията «изявен ученик» и «надарен ученик» имат една и също координата, която е по-голяма от тази на понятието «отличник». По останалите два фактора координатите на понятието «изявен ученик» са най-високи.

Векторът, който има за начало центъра на координатната система, а за край — точката, която разглеждаме, има две основни характеристики — посока и дължина. Тези две характеристики, когато става дума за семантичното пространство, се отъждествяват съответно с качеството и интензивността на значението на изследвания стимул, изобразен с тази точка (1, с. 134).

Трите координатни равнини разделят тримерното пространство на осем области. В разглеждания случай всички точки се намират в областта, в която и трите координатни оси са с положителна посока. Ето защо може да се твърди, че значението и на трите изследвани стимула е положително.

Що се отнася до интензивността на значението на отделните стимули, тя зависи от дълбината на вектора. Ако използваме формулата за евклидово разстояние между две точки: $|AB| = \sqrt{\sum_{k=1}^3 (X_k - Y_k)^2}$, където X_k и Y_k са съответно коор-

динатите на първата и втората точка, можем да намерим разстоянието от всяка точка до началото на координатната система — точка 0, която е с координати (0; 0; 0). Това разстояние за трите точки е, както следва: $|OA| = 2,42$; $|OB| = 3,12$; $|OC| = 2,88$. То е равно съответно на дълбината на вектора, определен от точ-

ката 0 и тази точка. От приведените по-горе разстояния можем да направим извода, че най-далече от центъра е разположена точката, съответствуваща на понятието «изявен ученик» и следователно най-интензивно е прагматичното значение именно на това понятие.

За сведение трябва да кажем, че тъй като всички оценки са в интервала $[-3; +3]$, то максималното разстояние от центъра е 5,2 и една точка би била на такова разстояние от центъра само ако е с координати $(\pm 3; \pm 3; \pm 3)$.

По приведената по-горе формула за евклидово разстояние може да се пресметне и разстоянието между отделните точки, което е: $(AB)=0,73$; $(AC)=0,50$ и $(BC)=0,31$. Това потвърждава предишните резултати, а именно, че най-близки по значение са понятията «изявен ученик» и «надарен ученик», а понятието «отличник» е сравнително по-близко до понятието «надарен ученик», отколкото до понятието «изявен ученик».

Ако разгледаме различните определения за надарени деца, приведени в началото на тази статия, ще видим, че във всяко от тях явно или неявно фигурира и елементът «изява», тъй като именно тя е и най-точният показател за наличието на някаква дарба. Ето защо, ако ограничим обема на понятието «изявен ученик» и го свържем само с изявата, а понятието «надарен ученик» свържем само с дарбата, ще се получи следният парадокс. За да бъде идентифициран един ученик като надарен, той трябва да е изявил по един или друг начин своята надареност, т. е. трябва да се е проявил вече като изявен и едва тогава бихме могли да го назем и надарен.

Този парадокс може да бъде избегнат, ако приемем следното определение на понятието «изявен ученик»: *изявен ученик е този надарен ученик, който по един или друг начин е проявил своята надареност*.

Стеснявайки по този начин обема на понятието «изявен ученик», се уточнява отношението между понятията «изявен ученик» и «надарен ученик» и се свежда към отношението вид към род.

Могат да се посочат и някои други предимства на тази дефиниция:

— Тя съответства на резултатите от изследването на прагматичното значение на понятията, съгласно които понятията «изявен ученик» и «надарен ученик» са близки по значение и имат идентични семантични профили.

— Признавайки за изявен ученик този надарен ученик, който по някакъв начин е проявил своята надареност, ние не отричаме възможността и останалите ученици да са надарени. Следователно не делим веднъж и завинаги учениците на две категории, а даваме възможност и на останалите да разкрият в бъдеще своите потенциални способности и съответно да бъдат определени като изявени. Това съответства на оптимистичния възглед, че всяка личност е надарена в една или друга област и че са необходими само подходящи условия, за да може да се развие и да изяви своите дарби.

— Оперирайки с така определеното понятие «изявен ученик», ние придобиваме и един сигурен критерий за идентифициране на тази категория ученици, а именно — чрез различните прояви на тяхната надареност.

— Приемайки, че отношението между понятията «изявен ученик» и «надарен ученик» е отношение «вид към род», ние можем при по-нататъшните изследвания на изявените ученици да използваме целия натрупан досега опит в идентификацията и развитието на надарените ученици у нас и в чужбина, тъй като изявеният ученик е и надарен ученик.

В заключение трябва да се спомене, че методът на семантичния диферент (СД), използван в случая, допринесе изключително много за разкриването на ре-

дица предполагаеми и непредполагаеми връзки и закономерности, които бяха успешно търсени в продължение на няколко години с помощта на различни други методики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян, Ю. Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики. В: Проблемы структурной лингвистики. Москва, Наука, 1963, с. 53—78.
2. Здравчев, Л. и И. в. Пасапаланов. Как се създават таланти. София, Наука и изкуство, 1985.
3. Огуд, Ч., Дж. Суси, П. Таненбаум. Приложение методики семантического дифференциала к исследованиям по эстетике и смежным проблемам. — В: сб. Семиотика и искусствометрия. Москва, Мир, 1972, с. 278—298.
4. Пирьов, Г., Т. Трифонов. Способности и развитие. София, Народна просвета, 1980. Поради ограниченото място не се дават библиографските данни за цялата ползвана литература.

SEMANTICAL PROFILE OF SUPERIOR STUDENT

F. Stoyanova

The purpose of this article is to make an attempt for making more precise the notion »superior student« and to define the relation between this notion and the notion »gifted student«.

On the base of detailed literary survey and empirical research the author gives the notion of superior student: Superior student is this student, who on one or another way is manifested his superiority. In this manner the relation between notions »superior student« and »gifted student« reduces himself to relation — aspect to gender.

The empirical research, on which base is done this conclusion, is research of the pragmatical significance of notions »excellent student«, »superior student« and »gifted student« with the help of semantical differential of Osgood.

In the article are analysed the results of this research and obtained on this base semantical profiles of these three notions.

Трудова психология

ТРУДЪТ КАТО ЦЕННОСТ ЗА ЧЛЕНОВЕТЕ НА БРИГАДНИЯ КОЛЕКТИВ

СИМЕОН СИМЕОНОВ

Сложните и отговорни задачи на социално-икономическото ни развитие на съвременния етап и ускоряването в развитието на социалистическото общество изискват «научно-техническият прогрес да стане кръвно дело на стопанските обединения, комбинатите, предприятията и техните трудови колективи.»¹ Сега ударенето се поставя на научно-техническия прогрес, защото той води до решител-

¹ Отчет на Централния комитет на Българската комунистическа партия пред Тринадесетия партиен конгрес, Партиздат, С., 1986, с. 50.

но подобряване както на икономическите и социалните показатели на производството, така и за духовното израстване на човека. Решаването на тези задачи налага необходимостта, от една страна, за повсеместна интензификация, висока производителност на труда, качество и ефективност на разнообразните трудово-производствени дейности, а от друга страна, преодоляването на съществуващото противоречие между субективния фактор и обективните възможности на народното стопанство. Или с други думи, това предполага да бъде приведено в най-висока степен на съответствие състоянието на системата от формирани отношения у личността с нормативните предписания на социалистическата социална система, отчитайки тенденциите и закономерностите на нейното функциониране и развитие.

Системата от формирани отношения, съставляваща съдържанието на насочеността на личността, очертава особеностите в поведението и действията на човека, определящи неговия облик в следните направления: отношението към обществото и идеологията; отношението към труда и предметите на собственост; отношението към колектива и другите хора и отношението към самия себе си. Условията на социалната среда детерминират състоянието на системата от формирани отношения у личността във посочените четири основни направления. На свой ред, равнището на тези отношения в колектива, в който е включена личността, оказват обратно въздействие върху условията на средата. Предмет на настоящата авторова интерпретация е отношението на членовете на бригадния колектив към труда и предметите на собственост. Или в конкретния случай научното изследване се интересува от труда като ценност за членовете на бригадния колектив. Преди да преминем към анализа и обсъждането на резултатите от емпиричното изследване, ще изложим накратко частнонаучната теоретична схема, която е възприета и определя методическия подход за изследването и на социалистическото отношение към труда като базова ценностна ориентация на социалистическото общество.

1. ТЕОРЕТИЧНА ПОСТАНОВКА

В друга публикация¹ сме изложили нашето разбиране за същността и природата на ценността, на ценностната установка и ценностната ориентация. За целите на конкретния анализ ще се задоволим само да отбележим, че схващането на Н. Анг. Николов за ценността като «специфично функционално свойство»² се постулира като изходна и при анализа и изследването на труда като ценност за членовете на бригадния колектив, защото философско-методологическото решение на автора предлага реални и добри възможности за емпиричното изучаване на ценностната ориентация на личността. В процеса и като резултат на взаимодействието на членовете на колектива с трудово-производствената среда при съвместната дейност и общуване те си «изработват» едно или друго, но точно определено оценъчно-избирателно отношение към всичко, което ги заобикаля. От позицията и през призмата на разбирането, че ценността е «специфично функционално свойство», ценностната установка — състояние, а ценностната ориентация — оценъчно-избирателно отношение, е организирана и цялата процедура на конкретния изследователски процес.

¹ Ф. Генов, С. Симеонов, Ценностна ориентация на комуниста, НТ по партийно строителство, АОНСУ при ЦК на БКП, 1986, бр. 7.

² Н. Анг. Николов, Оценката, изд. „Наука и изкуство“, С., 1982, с. 62, 68.

По отношение на труда, като базова ценност на социалистическото общество, съществува такава ценностна ориентация, каквато е социалистическото отношение към труда и предметите на собственост. Социалистическата социална система дава точни и изчерпателни количествени и качествени предписания относно същността и природата на визираната ценност, респективно ценностна ориентация. Третираната базова ценност (както и всяка друга) има своя вътрешна структура, която най-непосредствено е свързана с ценностния аспект на труда, представен от съответен брой ценностни подаспекти — икономически, политически, технически и технологически, нравствен, естетически и т. н. Всеки от тези подаспекти се характеризира с определено подмножество свойства, които в общата съвкупност съставляват ценностния аспект на труда. За формирането у членовете на колектива на предписаната ценностна ориентация е необходимо не само да се опознаят, но и да се интериоризират свойствата, съставляващи ценностния аспект на труда. Интериоризирането на тези свойства се осъществява, най-общо казано, в процеса на взаимодействието на членовете на колектива с труда. В зависимост от това, доколко те са успели да интериоризират свойствата, преценени като полезни, необходими и значими, свързани със задоволяването на определени техни потребности, дотолкова наличната у членовете на колектива ориентация по отношение на труда може да бъде квалифицирана, повече или по-малко, като социалистическа. Ако вземем условно нравствено-психический ценност подаспект на труда, в него се включват например такива свойства, като: трудолюбивост, добросъвестност, инициативност, дисциплираност и други. По отношение на тези свойства членовете на колектива разполагат с различни по сила и степен на фиксация ценностни установки. За някои от свойствата могат да са налице здраво фиксирани установки, за други — по-слабо фиксирани, а за трети — да липсва нормативно предписаната установка. В този смисъл например една част от членовете на колектива могат да имат здраво фиксирана установка, да речем, по отношение на трудолюбивостта и добросъвестността, а в същото време да отсъствува у тях такава установка по отношение на инициативността. В първия случай това означава, че свойството или свойствата са станали активно вътрешно притежание за тази част от членовете на колектива, дълбоко осмислена, осъзната потребност, т. е. у тях е налице подчертан интерес към различни страни на труда. Той намира своя реален израз в активното отношение и поведение на тази част от членовете на колектива към откриването на оптималните възможности за реализирането не само на собствените, но и на колектива и обществото цели. Здраво фиксираната ценностна установка осигурява възможност винаги да се експлицират свойствата трудолюбивост и добросъвестност в различни, но сходни ситуации, т. е. у тях винаги ще е налице готовност да действуват в съответствие с установката. Във втория случай това означава, че свойството инициативност не е интериоризирано от тази част на колектива, т. е. те не разполагат с нормативно предписаната фиксирана установка за това свойство. Или с други думи, това предполага, че тази част от членовете на колектива винаги ще се трудят добросъвестно, без обаче да проявяват инициатива в работата. Ето защо доколко наличната ценностна ориентация у членовете на колектива се доближава или отдалечава от нормативните предписания на социалната система за социалистическо отношение към труда, може да се съди по силата, степента на фиксация, проявление и съгласуваност на наличните у тях ценностни установки.

МЕТОДИКА

Емпиричното изследване на труда като ценност за членовете на бригадния колектив е осъществено на основата на описаната теоретична схема чрез проучване на наличните ценностни установки, характеризиращи отношението на членовете на колектива към труда и предметите на собственост. В качеството на основен метод е използван методът на оценката. Приложена е тристепенна градуална скала: висока, средна и ниска степен на проявление на ценностната установка. Изследването е проведено през 1984 г. в подотрасли «Машиностроение» и «Химическа промишленост» на Варненски окръг. То е представително и обхваща 1269 работници. При формирането на извадката е използван двустепенен гнездови подбор: на първата степен са определени бригадите, в които ще се извърши изследването, а на втората — единиците за наблюдение. С помощта на две атестационни карти е направена оценка на 30 ценностни установки, характеризиращи равнището на системата от формирани отношения у членовете на бригадния колектив и 31 условия на трудово-производствената среда.

Изследването имаше за цел да събере необходимото и достатъчно количество информация за ценностните установки, характеризиращи състоянието на системата от формирани отношения у членовете на бригадния колектив, както и да се формулират препоръки и предложения за по-нататъшното усъвършенствуване на социалната практика в това направление. Предмет на конкретното изследване са ценностните установки на членовете на бригадните колективи.

АНАЛИЗ И ОБСЪЖДАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Анализът на емпиричния материал (направен на основата на процентното разпределение на дадените оценки) не се отнася до цялата система от формирани отношения у членовете на бригадните колективи, а само до един от нейните видове — отношението към труда и предметите на собственост. Не са обхванати и оценени всички ценностни установки в това направление, а само една част от тях — 13, отнасящи се до 5 от свойствата, включени в ценностния аспект на труда — трудолюбивост, добросъвестност, инициативност, дисциплинираност и пестеливост. От графичното представяне на оценките, характеризиращи състоянието на тези 5 свойства, могат да се направят някои разсъждения с определено практическо значение (фиг. 1). Преобладаващата част от членовете на бригадните колективи и от двета подотрасъла се включват без резерв с всичките си сили за изпълнението на общебригадните задачи, като правят всичко възможно да изпълняват работата си винаги по най-добър начин, т. е. те се трудят добросъвестно, с отдаване на своите физически, нервно-психически и интелектуални сили. Или с други думи, у тази част от работещите в подотрасли по отношение на свойствата «трудолюбивост» и «добросъвестност» са налице здраво фиксирани ценностни установки, респектиращи с предписанията на социалистическата социална система. Аналогична е тенденцията и по отношение на свойството «дисциплинираност», въпреки че в сравнение с предходните две свойства наличните ценностни установки в една немалка част от работниците (около 30%) не са фиксираны в съответствие с нормативните предписания. Тази част от членовете на бригадните колективи се нуждаят от постоянен и при това непосредствен контрол при изпълнение на трудовите им задължения. У тях не е формирана предписваната психическа нагласа за най-строго спазване и упълтвяне на работното време. В най-отрицателна светлина е представено свойството «инициативност». Средно около 32% работещи в двета подотрасъла не проявяват никакъв стремеж за въ-

2. Равнището на отношението към труда и предметите на собственост е по-ниско у членовете на бригадните колективи в химическата промишленост в сравнение с машиностроенето.

3. По-голямата част от условията на трудово-производствената среда и за двата подотрасъла се преценяват от работниците като незадоволителни.

4. За преодоляването на констатираните несъответствия е необходимо да се внесат съществени подобрения не само в психологическата структура на членовете на бригадните колективи, но и в условията на трудово-производствената среда и в стила на работа и ръководство.

ЛИТЕРАТУРА

Гугаринов, В. П. Теория ценности в марксизме, Л., 1968 г. Анисимов, С. Ф. Ценности реальные и мнимые, М., 1970 г. Ручка, Р. А. Социальные ценности и нормы, Киев, 1976 г.; Алексеева, Б. Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности — Психологический журнал, 1984, № 5. Н. А. и г. Николов, Оценката, изд. „Наука и изкуство“, С., 1982 г. Генов, Ф. Психологически аспекти на управлението, С., Партиздат, 1974 г.; Психология на бригадата, С., Профиздат, 1984 г. Симеонов, С. Социален климат и производителност, С., Партиздат, 1976 г.

LABOUR AS A VALUE FOR THE MEMBERS OF THE BRIGADE COLLECTIVE

S. Simeonov

On the basis of an representative experimental study an assessment of some value attitudes, characteristic for the value stands of the brigade members toward work and objects of possession was made. The relationship between the conditions of the working environment and the qualities of labour, representing its valuable aspects, was revealed. The analysis of the data obtained in the study were consistent with the developed theoretical disciplinary scheme in what concerns the conceptual value chain — value orientation — value attitude. Some inferences of importance for social practice are drawn.

НИКОИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ФАКТОРИ ЗА ПОВИШАВАНЕ ПРОИЗВОДИТЕЛНОСТТА НА ТРУДА

ХАБТЕГИОРГИС БЕРХАНЕ ГЕТАХУН — Етиопия

Формите и методите на съединяването на работната сила със средствата за производство зависят преди всичко от начина на производство като съвкупност от производителните сили и производствените отношения. За всяка обществено-икономическа система са присъщи специфични форми и методи на обществена организация на труда, т. е. на съединяването на личностните и материалните елементи на производството. «Този особен характер и способ — пише К. Маркс, —

по които се осъществява това съединение, отличава различните икономически епохи на обществения строй.»¹

Национализацията на основните средства за производство в Етиопия през 1975 г.² създаде условия за социалистическо производство.

Организацията на труда е един от основните фактори за повишаване производителността на труда. Известно е, че когато работната среда е рационално организирана, едва тогава може да се гарантира ефективно осъществяване на дейността на изгънителския колектив. Добрата организация на труда оказва въздействие върху психиката на работника, влияе положително и върху психологическия климат в колектива и съдействува за повишаване производителността на труда.

Ние си поставихме за цел да установим някои психологически фактори за повишаване производителността на труда в шест текстилни предприятия в гр. Адис Абеба, Етиопия. Изследването проведохме чрез анкетния метод. С анкетна карта са изследвани 764 работници (70,03% мъже и 28,7% жени). От тях 74,51% са със средно и основно образование, а 76,18% са на възраст над 21 години; 83,78% са с трудов стаж над 3 години.

В анкетната карта поставихме въпроси за организацията на труда в предприятията, които влияят върху психологическия климат в колектива, а именно снабдяване на работното място с качествени сировини, материали и инструменти, причини да не се упътнява работното време и организираността (удобността) на работното място.

Производителността на труда зависи от ритмичното снабдяване на предприятието със сировини и материали. Неритмичното снабдяване води не само до прекъсване на производствения процес, до ефективно неизползване на работната сила, но и до конфликт между самите работници. Поради неритмичното снабдяване с необходимите материали работниците често остават без работа, а това води до дезорганизация, до демотивация за активна трудова дейност, а може да доведе и до конфликт между тях и ръководството.

Естествено е, че ритмичното снабдяване със сировини и материали оказва влияние върху изпълнението на трудовата норма (табл. 1).

Таблица 1

Зависимост между снабдяването на предприятието със сировини и материали и изпълнението на трудовите норми

Изпълнение на трудовата норма	Ритмично	Неритмично	Не работя на норма	Не отговорили
Изпълнение под 100 %	32,79	34,43	31,15	1,64
Изпълнение 100 %	40,00	34,55	20,91	4,55
Изпълнение над 100 %	47,58	26,65	23,42	3,35
Не работя на норма	23,08	19,26	55,77	1,92

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч. 4, с. 43—44.

² Негарит Газета (Държавен вестник), Прокламация № 26, март 11, 1975.

1 Изследването беше проведено в началото на 1986 г., т. е. непосредствено след големото бедствие, постигнато социалистическа Етиопия — незапомнената супа. Без съмнение това бедствие рефлектира и в резултатите от изследването, отнасящи се до оценката на някои от елементите на организацията на труда — снабдяването с качествени сировини и материали, ритмичността в снабдяването, използването на материалните награди.

¹ Маркс К. и Ф. Енгелс, Съч. т. 46, с. 106.

Таблица 2

Влияние на неупълненото работно време върху изпълнението на трудовата норма¹

Изпълнение на трудовата норма	Нестабилни					
	Упълнено	Съвръзано	Съвръзано и нестабилно	Нестабилно	Съвръзано и нестабилно	Упълнено
Изпълнение под 100 %	59,02	6,56	11,48	4,92	—	22,95
Изпълнение 100 %	53,64	5,45	8,18	6,36	0,91	23,64
Изпълнение над 100 %	45,72	4,09	10,04	5,58	2,23	15,99
Не работи на норма	25,38	3,46	8,85	5,77	0,77	19,62

¹ Забележка: Сборът на процентите надхвърля 100, защото въпросът допуска повече от един отговор.

От табл. 1 се вижда, че работниците, постигнали изпълнение на трудовата норма 100 и над 100 %, са снабдявани ритмично в по-голям процент от работниците с изпълнение на трудовите норми под 100 %. Корелационният анализ показва, че има умерена зависимост (0,37) между снабдяването на предприятието със сировини и материали и производителността на труда.

Упълтняването на работното време е необходима предпоставка за повишаване производителността на труда. Както посочва К. Маркс, «както за отделния индивид, така и за цялото общество неговото всестранно развитие, неговото потребление и дейност зависят от спестяването на време. Ето защо икономията на време, както и правилното разпределение на работното време в различните отрасли на производството е основен икономически закон на колективното производство.»¹ Неупълтняването на работното време не само оказва отрицателно влияние върху производителността на труда, но и върху взаимоотношението между членовете на трудовия колектив. Причините, които водят до неупълтняване на работното време, могат да породят конфликти между членовете на колектива, да окажат смущаващо въздействие върху цялостната му трудова дейност. Това може да предизвика и влошаване на психическия климат.

От отговорите на изследванието се вижда, че причините за неупълтняване на работното време са свързани преди всичко с неритмичното снабдяване със су-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч. т. 46, ч. I, с. 106.

ровини, материали и инструменти, с материалните и моралните стимули, със slabия контрол от страна на ръководството и с факта, че работата не се характеризира като работници (табл. 2). По мнението на работниците незадоволителните материали и морални стимули също са причина да не се използва пълноценно работното време. Заплашането на работниците в зависимост от вложението на труд — според качеството и количеството на продукцията — разбира се, има голямо значение за работника.

Слабият контрол от страна на ръководството е другата причина работниците да не използват пълноценно работното си време. Либерализът на ръководството спрямо отсъствуващи работници води до наруширане на трудовата дисциплина и до влошаване на психологическия климат в трудовия колектив. Отговорността за упълтняване на работното време пада преди всичко върху прекия ръководител, чиято взискателност към нарушителите има съществено значение.

Причините, които не позволяват на работника да упълтнява работното си време, имат влияние и върху изпълнението на трудовата норма (табл. 2). От табл. 2 се вижда, че 59,02% от работниците са изпълнили трудовата си норма под 100% поради неритмично снабдяване със суровини, материали, инструменти. Причина за неизпълнението според 6,56% от работниците са честите аварии на машините и обезвеждането, според 11,48% — слабият контрол от страна на ръководството и за 11,48% поради това, че работата им не им характеризира.

Въпросът за организацията на работното място не е свързан само с трудовата хигиена, но и с трудовата и социалната психология. Изискванията обаче на трудовата хигиена (нормалното осветление, проветряване, осигуряване на необходима влажност на въздуха, техническа безопасност на работното място, липсата на дразнещи шумове и т. н.) имат не само здравни, но и психическо влияние върху работника. Подреждането на работното място по естетически начин също влияе положително върху настроението и работоспособността на колектива.

Организацията на работното място оказва положително влияние върху трудовата активност на работника и увеличава производителността на труда. Поголям процент от работниците, които са отговорили, че тяхното работно място е добре организирано (удобно), изпълняват трудовата норма 100% и над 100% (41,82% и 55,39%) — табл. 3.

Таблица 3

Организация на работното място и изпълнение на трудовата норма

Изпълнение на трудовата норма	Удобно	Отчасти	Неудобно	Неотговорили
Изпълнение под 100 %	40,98	40,98	16,39	1,64
Изпълнение 100 %	41,82	45,45	10,00	2,73
Изпълнение над 100 %	55,39	34,94	9,67	—
Не работя на норма	46,54	41,54	11,15	0,77

Процентът на лицата, посочили, че работното им място е недобре организирано (неудобно) — 16,39% — е по-голям при работниците, изпълняващи нормата си под 100%.

Данните от изследването показват също, че трудовият стаж влияе върху оцен-

ката на работното място като добро (удобно) или недобро (неудобно). С увеличаване на трудовия стаж на работника се повишава оценката «удобно» на работното място. Работниците с по-малък трудов стаж дават по-ниска оценка за организацията на работното място. Може да се предполага, че процесът на адаптация към работата оказва своето влияние и върху оценката на работното място. Например само 31,82% от работниците с трудов стаж до една година са посочили, че работното им място е удобно, а 58,62% с трудов стаж над 20 години — че е неудобно (табл. 4).

Таблица 4

Трудов стаж и оценка за организацията на всекидневното работно място

Трудов стаж	Удобно	Отчасти	Неудобно	Неотговорили
до 1 година	31,82	45,45	22,73	—
от 1 до 3 години	45,45	45,45	9,09	—
от 3 до 6 години	47,24	41,72	10,43	0,61
от 6 до 10 години	43,64	42,42	13,33	0,61
от 11 до 15 години	48,18	37,96	13,14	0,73
от 16 до 20 години	54,55	37,50	4,55	3,41
Над 20 години	58,62	29,89	6,90	4,60

Според анкетираните лица работното място е оценено като по-удобно в поголям процент от жените в сравнение с мъжете — 56,22% жени са отговорили, че работното им място е удобно, 35,18% — че е удобно отчасти, 7,37% — че е неудобно, 0,92% не са посочили своето мнение, докато при мъжете тези проценти са съответно 45,30%, 12,22% и 1,69%.

От приведените данни може да се заключи, че производителността на труда е детерминирана и от равнището на снабдяването със сировини и материали, от изправността на машините и съоръженията и от ергономичността на работните места, които влияят върху психологическия климат в колектива — предпоставка за увеличаване производителността на труда.

Важен резерв за постигане на по-висока производителност на труда е също уплътняването на работното време. Анкетираните работници са посочили като главни причини за недостатъчно уплътняване на работното време неизменността в снабдяването със сировини и материали и недостатъците в системата за стимулиране.

THE ORGANIZATION OF LABOUR AS A PSYCHOLOGICAL FACTOR IN INCREASING PRODUCTIVITY

H. Getahun

The paper presents and analysis of the effect of labour organization as a factor for increasing productivity in 6 textile enterprises in Addis Abeba. The workers investigated were requested to evaluate the importance of some elements of the organization of labour, such as: the adequate supply of the workplace with the necessary raw and other materials; ergonomic design of the workplace; degree of using the working time, etc. The analysis of the data obtained showed the influence of these organizational elements upon labour productivity and it may help to find new reserves for improvement of the organization of labour in these enterprises.

История

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ В ЕПИСТОЛАРНОТО НАСЛЕДСТВО НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ

(по случай 150 години от рождението му)

*„Вам надлежи да се покажете достойни, верни и неустрашими
във всяко отношение. Дързост, братя и напред!“*

B. Левски

Васил Левски е най-обаятелната личност от националноосвободителната епоха, знаме на поколенията. Този титан, роден и израснал във върховните революционни години на Българското възраждане, е самобитен, оригинален идеолог и революционер, осъществил крупно национално дело — Вътрешната революционна организация. Създадената от великия стратег и тактик идеология е дълбоко вълнуваща и неповторимо народна. Тази революционно-демократична идеология е не само продиктувана, породена и извлечена от революционната практика, но е блестящо потвърдена от нея.

Епистоларното наследство на Васил Левски — около 85 писма, изписани с неговия характерен и волеви почерк, са най-достоверни и автентични източници за неговите идеи и борба. Писмата и създаденият от него устав на Вътрешната революционна организация съдържат онова, което съставлява истински златен фонд в общата съкровищница на революционното наследство от националноосвободителната епоха. Изпълнената с изключително напрежение и драматизъм националноосвободителна борба е намерила дълбоко и всестранно отражение в тях.

Характерно за епистоларното слово на Левски е богатата му образност, яснота и сила на израза, народна простиота и неподправеност. Писмата му са истински шедьоври на епистолариата

проза; в тях няма нищо излишно, всяка дума е на мястото си. В останените от Апостола ръкописни документи в немалка степен присъства и психологическият елемент. Това дава основание те да бъдат разглеждани не само в исторически, но и в психологически аспект.

Макар и без специално образование, Левски много добре схваща какви изисквания поставя «народната света работата» пред хората, които са се посветили на нея. Небивалата по сила и напрежение историческа и социално-психологическа ситуация изисква и изключителни качества, формирането на нова, вече съвсем не робска психика.

Воден от своя основан на опита си в комитетските дела безпогрешен усет, Левски има ясна представа за качествата на личността на революционера: да бъде «верен», «разсъдителен», «безстрашлив», «великодушен», «постоянен», «решителен». В писмото си от 16 септември 1872 г. до Любен Каравелов той пише: «На такива хора дай работа, които са разсъдителни, постоянни, безстрашни и великодуши! Без тия (качества — бел. авторите) едно да липсва на водача на тая света работа, то той ще я уайнени както и да е» (с. 215, B: Васил Левски. Документално наследство. С., 1973). Всички следващи цитати са от този сборник и ще насочваме само страниците — бел. авторите).

Наред с изискването за вярност към

делото, което е основно, Левски обръща особено внимание на волевите, интелектуалните и емоционалните качества на психиката на комитетските дейци. В посоченото по-горе писмо откриваме следните редове: «Ако е решителен, то той ще бъде неразсъдителен, ако ли е разсъдиглен, то страхът му не го пуца да прекрачи по-нататък; още и в страховлив случай развалият се готовите работи» (с. 215).

Левски непрестанно воюва със «казънелите», остро осъжда малодушните. В неговите писма ясно проличава и презрителното му отношение към страховливците, които нанасят вреда на революционното дело: «Не мога да гледам на страховливите ни работници, които от страх засират всичко и работата ни да стои на едно място. Видиш ли работа от страхопъзловци!» (с. 215).

Поради изключително опасния и отговорен характер на революционната дейност и за да бъде сведена до минимум възможността за провал, в нея не трябва да се допускат случайни и непроверени люде. Апостолът не се доверява изведнъж на встъпващите в освободителното дело българи и този принцип той прилага към всички. Първа негова грижа е подборът на хората. Успехът на делото зависи преди всичко от беззаветната преданост на дейците, които трябва внимателно да се проверяват. Затова в «Нареда на работниците за освобождението на българския народ», съставена от Васил Левски, в главата «Как ще се приемат нови революционерни работници» се поставят изисквания кандидатите да бъдат препоръчани от някого, като предварително бъдат основно проучени: от каква среда произлизат, кои са мотивите, които ги ръководят: «Който иска да вземе участие в работите ни, трябва да има препоръчка от някого от познатите до някой революционерни работници. Когато се препоръчва на някого от работниците ня-

кой вънкашен човек, трябва по-напред да го изпита: кой е, отде иде, какво иска, какви са му мислите и други, па да яви за всички тези на комитета, като прибави още и добър опис на физиономията му и въобще на всичките му свойства характеристични...» (с. 114).

Грижата за успеха на подетата борба и съзнанието за дълг пред народа заставят Васил Левски да бъде особено внимателен в избора на революционните дейци. Той е дълбоко убеден, «че в народната работа, да се опознае човек доколко е родолюбец и постоянен във всяко нещо..., често се случва време, за да се опознае..., па и твърде дълго време». Затова, както Левски препоръчва в същото писмо, «аз само на препоръката му, откъде се праша до мене, не се доверявам в него..., докато го сами не опитам, както знам». (с. 242, писмо до Данаил Попов от 6 юли 1871 г.)

В работата с хората Левски препоръчва да се подхожда грижливо, внимателно и предпазливо, да се има предвид, че някои са непостоянни и се променят под въздействието на определени фактори и критични ситуации: «Имаме пред очите си доста примери. Днес е човек, а утре — магаре» (с. 84, писмо до Данаил Попов от 30 април 1871 г.). В друго писмо до Д. Попов от 10 май 1871 г. Левски пише: «Трябва да се вардим, че мнозина от днес за утре не са постоянни» (с. 91).

При възлагане на задачи Апостолът на свободата настоява да се отчита индивидуалността на всеки деец. На много места в неговите писма се изказват мисли като: «...заштото аз работя с нашите хора различно, според човека и работата му» (с. 91, писмото до Д. Попов от 10 май 1871 г.). Или в цитираното писмо до Л. Каравелов от 16 септември 1872 г. Левски формулира лаконично и точно своето виждане за индивидуалния подход: «Водите ли на тая работа трябва да са опо-

знали до тънко човеците, като кой е К-в, Ц-в, Петко, Стоян и прочие, в какво са добри, а в какво не! Где стоят техните слабости, щото да не им се дава да паднат в тях и да не се увреждат» (с. 215). В друго писмо до Данаил Попов от 16 септември 1872 г. се съдържат следните редове: «... изпитвам човека в работата и така го пущам по-нататък... Байовци, пак ще повторя: в тая работа добре трябва да си отваряте очите» (с. 218).

Настоявайки за предпазливост, това съвсем не означава, че у Левски липсва доверие към хората, особено към онези, които са доказали своята преданост с мисъл и дело, с целия си живот. Той добре разбира до какво би довела липсата на доверие в революционните кадри и каква вреда би нанесло това на свещеното дело, защото то може да бъде реализирано само от хора, обрекли живота си без остатък на освобождението на България: «... като него истински патриоти, които веднъж са се решили с жена и деца — жертва на отечеството. Ако на таквиз се не повярвам, то с камъните ли ще работя» (с. 98, писмо до Данаил Попов от 14 май 1871 г.).

За да успее делото на революцията, то трябва да се превърне в дело на масите и в него да се включи всеки, който е съпричастен, според възможностите си — хората на мисълта и хората на действието: «Всякак се случва, на всичко трябва да бъдем осторожно умни. Има много по-умни, но страшливи. С такива се постъпва другояче. Такива трябва да бъдат около нас да се съветуваме с тях, пък ний да извършваме. Тогава заслугата ни е равна, защото тий без нас не може, па и ний — без тях» (с. 75, писмо до Филип Тотю от 1 март 1871 г.). Така Левски разбира органическото единство на емоционално-волевото и интелектуалното. Делото на революцията може да бъде реализирано само ако умните и смелите действуват ръка за ръка, ед-

ните със силата на своя ум, а другите с дръзвовението на своето сърце. И двете страни, сочи Левски, ще имат равни заслуги пред историята.

Първа и неизменна грижа на Васил Левски е да държи буден духа на действите, да не отслабва напрежението в работата, да подтиква и насырчава. Велик реалист и голям психолог, той винаги намира най-верния път за въздействие. Робската покорност трябва да се ушищожи преди всичко в съзнанието на масите: «... че чисто народният българин, който е разбрал и вижда мъките на милия ни народ, ... то за него няма страх, няма извинения никакви...» (с. 147, писмо до членовете на революционния комитет в Орхане, днес Ботевград).

Посочвайки в своите писма качествата, които трябва да притежават народните дейци, Апостолът неусетно разкрива и сам себе си. Неговите мисли придобиват значение на политически завет.

Васил Левски притежава всички качества на организатор и народен вожд, които му дадоха възможност да пробуди от векове стаените народни сили и да ги организира в името на националното освобождение. Той успява да внуши своите идеи, да ги направи убеждения отначало на една шепа верни дейци, а след това на хиляди съотечественици.

Апостолът на свободата избира моментите, използва обстоятелствата, разчита точно на хората, изковава вътрешните закони на съзаклятието. Той притежава качествата на революционер в тяхната най-висша степен и най-съвършена изява. Това е неговата абсолютна интуиция за хората, неговият пламенен революционен романтизъм, съчетан с рационализма и точната пресметнатост на всеки ход, хладнокръвно и правилно да реши всяка конкретна сложна ситуация.

Името на Левски, светлият пример на неговия живот и великото му дело

останаха безсмъртни. Те бяха подети от поколенията като завет и откриляха на рода в борбата му за правда и свобода. Още негове неаговите идеи и неговото дело получиха всеобщо признание. Те бяха оценени от поробените народни маси, в чисто съзнание Апостолът на свободата зае изключително място.

Васил Левски завладя душите на съвременниците и потомците с всеотдайната си любов към народа, с беззаветната си преданост на революцията и свободата, със своя «нечут характер», както писа Христо Ботев за него, с цялата си личност и подвига на своя живот.

НИКОЛА КАРАИВАНОВ,
СТЕФАН КУНЧЕВ

Нашите юбиляри

Проф. ТРИФОН ТРИФОНОВ НА 60 ГОДИНИ

До недавна смятахме, че Трифон Трифонов е от младата генерация на психолозите у нас, аeto че вече трябва да го причислим към по-възрастните, които са вече в зрялата си творческа възраст. Това той е показал не само с натрупаниите си години, които отбелязвам сега, но и със значителната си научна продукция.

Роден на 8 февруари 1927 г. в с. Климанци, Бургаски окръг, след завършване на основното и средното си образование се подготвя за учител в Института за начални учители в гр. Стара Загора. След няколкогодишно учителствуване, през 1954 г. постъпва като студент по педагогика в Софийския университет «Климент Охридски», а

след получаване на висшето си образование работи последователно като начален учител в София, като гимназиален учител и училищен инспектор, а от 1965 г. започва своята кариера като психолог в тогавашното Министерство на труда. Тук той става инициатор за формирането на една от първите ведомствени психологически служби в това министерство, която ръководи до 1969 г., когато бива назначен за научен сътрудник в Научноизследователския институт по труда, където през 1971 г. се хабилитира като старши научен сътрудник и поема ръководството на Лабораторията по психология и физиология на труда в Института. След като бива привлечен като хоноруван преподавател във Филиала на Софийския университет в Благоевград, през 1978 г. той бива избран за редовен доцент там, като поема ръководството на катедрата по психология, а след това се хабилитира и като професор през 1982 г. Тук той проявява отново своите научно-организаторски качества и успява да оформи една от най-развитите катедри по психология и да изгради добре обзаведена психологическа лаборатория. С това се донася да се извоюва достойно място на различните клонове на психологията, по-специално на общата, дет-

ската и педагогическата психология в обособеното вече самостоятелно висше учебно заведение в НРБ.

Паралелно със служебната му дейност се изгражда и неговата научна работа. Още като начален учител той започна своите изследвания върху типологическите особености на своите ученици, на основата на които проучвания успя да подгъсти и кандидатската си дисертация върху «Типовете висша нервна дейност на учениците от начална училищна възраст», която той защити успешно по пътя на самостоятелната аспираантура.

През време на службата си под ведомството на Министерството на труда Тр. Трифонов също така не се ограничава с организационна и практическа дейност, а се заема и с научно-изследователска работа, в резултат на която се явиха няколко публикации в областта на трудовата и инженерната психология.

Без да изостава интересите си към тази област на теорията и практиката, след като започна работа като преподавател във висшето учебно заведение, той се насочи и към проблемите на общата психология, педагогическата психология и народопсихологията. Тези проблеми вече се явяваха и в публикациите му върху психологията на труда, както и в кандидатската му дисертация.

Между няколкото публикации върху въпросите на трудовата психология по-специално в това отношение се открояват няколко: «Професионални способности» (1977), «Психология и производство» (1968), «Способности и ефективност на труда» (1978), а също и участието му в колективните трудове — «Проблеми на психологията на труда» (1972) и «Инженерна психология» (1972). В първата от тези книги авторът дава свое оригинално определение на способностите, а във втората — «Психология и производство» Трифонов разработва и в по-широк план ня-

кои проблеми на личността, нейната структура, както и въпросите за взаимоотношенията на членовете на колектива в труда. В колективния труд «Инженерна психология» той анализира такива въпроси като: сетивната степен на познанието като подсистема, информационни процеси и психика, психика и електронноизчислителна машина и особено за принципите на психическата дейност. С тези свои трудове проф. Трифонов е един от първите наши психологи, които се ориентират към проблемите на информатиката, и то при решаване на конкретни въпроси на трудовата дейност.

По-специално насочени към проблема за способностите са и други негови трудове, например в нашата съвместна монография «Способности и развитие» (1980), в която той представи резултатите от теоретичните и експерименталните си търсения върху такива въпроса, като способностите като система, факторната структура на способностите, класификация на способностите, фактори и условия за формиране на способностите. Положителна оценка на тези разработки беше дадена в сп. «Вопросы психологии» (1981, № 3) от съветския автор Л. А. Венгер, който изтъква постижението му за системно-структурния подход и приложението на факторния анализ при изучаването на способностите на оператори на ТЕЦ и монтъри на електронноизчислителни машини.

Като синтез на разработките на Т. Трифонов върху психологията на способностите е неговият хабилитационен труд «Способности» (571 машинописни страници), в който многостренно и задълбочено се разглеждат най-съществените проблеми от психологията на способностите и тяхното формиране в разнообразните дейности.

Във връзка с проблемите за способностите се намират и някои публикации на Трифонов върху психологията на творчеството, между които трябва да

се отбележи студията му върху «Психологията на техническото творчество» в монографията «Психология на творчеството», 1981), в която анализира този вид творчество както в теоретико-исторически, така и в теоретико-процесуален план.

По-особено място в теоретическите трудове на проф. Тр. Трифонов заема неговият университетски учебник по Обща психология (1981 г., 366 с.), в който авторът, без да се отклонява от основната структура на тази дисциплина, внася някои свои нови моменти, чрез които обогатява и освежава изложението. Това се отнася до представянето на развитието на учението за психиката и различните психологически направления, мястото на психологията в системата на науките, принципите и закономерностите на психичната дейност, нейните механизми и разнообразни прояви и др. въпроси, които авторът разглежда с нов подход.

Този подход особено се откроява в труда му «ПСИХОНКА» (1982), в който проф. Трифонов пледира за създаването на нов клон на психологията, в който да се проучват принципите на психическата дейност с оглед на приложението им в техническите устройства и изобщо в практиката. Това са принципите на: детерминираност и стохастичност, структурност, адаптация, компенсация, саморегулация, функционална иерархия, анализ и синтез, редукция и интерференция, пресъзване и обработка на информация и

др. Разбира се, като новаторско дело този труд буди редица съображения и възражения, поставя дискусионни въпроси, но и той свидетелствува за търсещия ум на неговия автор.

Този ум се проявява и в други по-ранни трудове, но личи особено в интересите на проф. Трифонов и към някои проблеми на народопсихологията. През последните години, особено по повод честването на 13 века на България, той, заедно със съпругата си Станка Минкова публикува трудове върху психическия облик на българите през различни исторически периоди, с което се допринесе за разработката на едни сравнително много малко разглеждани в нашата психологическа литература проблеми.

Наред с научната и научно-организационната си дейност проф. Тр. Трифонов има и значителна обществена дейност. В продължение на няколко години той беше член на ръководството на Дружеството на българските психологи, а и досега продължава да бъде активен член на редакционната колегия на сп. «Психология». Участвувал е с доклади и научни съобщения в редица съвещания както в страната, така и в международни научни срещи.

Като отбележва неговата 60-годишнина, редакционната колегия на сп. «Психология» му пожелава да продължава още дълги години своята продуктивна научна и обществена дейност.

Г. Д. ПИРЬОВ

Научен живот

ИЗ ДЕЙНОСТАТА НА МЕЖДУНАРОДНИЯ СЪЮЗ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКИТЕ НАУКИ

Наред с периодичните, през четири години, големи международни конгреси, които Международният съюз на психологическите науки организира, той е инициатор или участник и в няколко научни международни проекта-програм-

ми. На заседанието на изпълнителния комитет на Съюза от 29—31 август 1986 г. са утвърдени пет такива програми, в които са включени два досегашни и три нови.

Първият досегашен проект, наречен

Международна мрежа от центрове за изследване на развитието на човека с координатор У. Х. Холцман (президент на Съюза от 1984 г.), обхваща проблемите на детското развитие, като се разширява и в областта на проблемите на семейството, на центровете за психология на възрастите изобщо и по-специално на стареенето.

Подгответ е Международен справочник за центровете на изследване на човешкото развитие със съдействието на Международното дружество за изучаване на поведенческото развитие. Организиран е преглед на мрежата от тези центрове в Африка и Южна Америка, в които са планирани конференции по тези проблеми през 1986 и 1987 г.

Вторият досегашен проект на Съюза на психологическите науки под названието *Интернационална мрежа от психологически основни изследвания на взаимодействието човек-компютър* (съкратено МАСИНТЕР) с координатор предишния президент на Съюза проф. Феликс Кликс обхваща 158 учени от 21 страни. Досега са се състояли две работни заседания — през 1985 г. първото в Хайделберг (ФРГ) на тема «Познанието и зрителната информация при взаимоотношението между човека и компютъра» и второто в рамките на срещата на психологите от Дунавските страни във Варна на тема «Придобиване на знания и измерване на умственото натоварване при взаимодействието на човека и компютъра». През 1986 г. са организирани две работни заседания — в Стокхолм и в Иерусалим. От членове на МАСИНТЕР са подгответи допълнителни доклади върху психологическите аспекти на въвеждането и използването на компютри с оглед изграждане на стратегии на обучение и на учене. Публикувани са няколко броя на известия от този колектив.

Един от новите проекти на Международния съюз се нарича *Международна мрежа от центрове за изследване на поведенческа екология (Психология на околната среда)* с координатор К. Павлик (ФРГ), генерален секретар на Съюза. Задачата му е да се осъществи международно сътрудничество и обмяна на опит при проучване влиянието на средата върху поведението на хората и тяхното отношение към нея. Като първа задача на проекта е определено проучването на влиянието на средата върху субективния опит с оглед на нейропсихическите опити.

Вторият нов проект се отнася до *Международната мрежа на центрове за изучаване психологията в Третия свят* с координатор индийския психолог Д. Синха. С него се продължава работата на семинара на тази тема с помощта на ЮНЕСКО по време на Международния конгрес по приложна психология в Единбург през 1982 г. Главните задачи на този проект са: изучаване ролята на психологията в страните от Третия свят; събиране на данни за един международен справочник за институти и лица, работещи в областта на психологията в тези страни; подпомагане за организиране на семинари и други съвещания върху проблеми на психологията, разработвани в тези страни. Подгответелно съвещание е било планирано за 1986 г. в Истанбул по време на *Интернационалния конгрес по интеркультурна психология*, за който у нас не достигнаха сведения.

Третият нов проект се отнася до *Международната мрежа от изследователски центрове върху когнитивна психология, изкуствена интелигентност и невропсихология* с координатор Ж. Д'Идевал от Белгия, главен редак-

тор на международния психологически журнал на Съюза. Целта му е да организира международно сътрудничество и обмян за мултидисциплинарните проучвания върху механизмите на преработката на информация от хората.

Предложен е и е приет и четвърти нов проект на темата *Проучвания върху комуникацията* с координатор Б. Ф. Ломов.

С участието на членуващите в Международния психологически съюз е подгответ *Интернационален справочник за експерти по проблемите на различните клонове на психологията* (координатор М. Р. Розенцвайг, САЩ), който да служи на научните комисии на Международния съюз по психология, на ЮНЕСКО и на други международни институции.

През 1985 г. беше публикувано четвъртото издание на *Международния справочник за психологияте*, в който на 1200 страници са дадени кратки сведения за 32 000 психолози от 43 страни, включително и от България, заедно с данни за научното и професионалното развитие на психологията в тези страни. (Този справочник се получи от Българското дружество на психолозите и се намира в Централната лаборатория по психология на БАН).

Продължава да излиза органът на Международния психологически съюз *Интернационалният журнал по психология*, в който, наред с научните студии и статии, се публикуват в рубриката «Платформа» сведения за новости и събития в областта на психологията в различните страни — членки на Съюза. Публикувани са десет тома от протоколите на Международния конгрес в Лайпциг и девет тома от протоколите на 23-ия между-

народен конгрес по психология през 1984 г. в Акапулко, Мексико, които обаче не са достигнали още до нас.

През изтеклата година са били подгответи от Международния съюз или с негово участие и други материали, като: доклад върху *Психологията и здравето* (за Международната здравна организация); данни за обмяна на опит с международните центрове по биологически знания, както и за бъдещите международни конгреси на Съюза — през 1988 г. в Сидней (Австралия) и през 1992 г. в Брюксел (Белгия). Първият международен психологически конгрес се е състоял през 1889 г. в Париж, а следващите са били в различни европейски градове, между които в Москва (1966) и Лайпциг (1980). Последният, 23-ти конгрес беше в Акапулко (Мексико) през 1984 г. Международният съюз по психология е основан на 13-ия конгрес в Стокхолм през 1951 г. Съюзът сега членува в две международни научни организации: Международния съвет за социални науки и Международния съвет на научните съюзи.

Като колективен член на *Интернационалния съвет на социалните науки*, Международният съюз на психологическите науки подкрепя документа на този съвет по случай Международната година на мира, който гласи:

«*Интернационалният съвет на социалните науки подканя настоятелно представителите на тези науки от целия свят да подкрепят идеята за Международната декада на мира. През тази декада Съветът ще разшири и засили усилията си, които са вече в ход, за интердисциплинарно сътрудничество за развитието на знанията, които до принасят за мира. Апелира се към Международния съвет на научните съюзи и включените в него организации да се присъединят към тези усилия.»*

Дружеството на българските психолози, което е колективен член на Международния психологически съюз

¹ Публикациите на Съюза могат да се доставят от: Elsevier Science Publishers, Order Department; O. Box 211; 1000 AE Amsterdam, Netherland.

(в него членуват над 55 национални дружества на психолозите от толкова страни — само по едно от всяка страна), несъмнено подкрепя идеята за продължаването на системните проуч-

вания и участието в борбата за мир през предстоящата декада, за да може до края на настоящия век да се гарантира световният мир.

Г. П.

СОДЕРЖАНИЕ

*** — Сава Гановски — Повысить роль	
психологии как общественной силы	3
Общая и социальная психология	
Т. ТРИФОНОВ — Относительно структуры	
характера	12
В. ГЕОРГИЕВА — Психологические аспекты „точности“ как качества личности	20
Г. ДЖЕДЖЕВА — Относительно связи	
между мотивами деятельности и уровнем	
авторитета	26
Педагогическая и возрастная психология	
Л. ДЕСЕВ — Основные тенденции разви-	
тия в современной педагогической	
психологии	32
Ф. СТОЯНОВА — Семантический про-	
филь выявленного ученика	38
Психология труда	
С. СИМЕОНОВ — Труд как ценность	
для членов трудового коллектива	46
Х. ГЕТАХУН — Некоторые психологиче-	
ские факторы повышения производи-	
тельности труда	52
История	
Н. КАРАИВАНОВ, С. КУНЧЕВ — Пси-	
хологические аспекты эпистолярного	
наследия В. Левского	57
Наши юбиляры	
Г. ПИРЬЕВ — Профессору Т. Трифонову	
по 60 лет	60
Научная жизнь	
Г. П. — В Международном союзе психо-	
логических наук	62

CONTENTS

*** — Sava Ganovski — For a strengthen-	
gthening of the role of psychology as a .	
social force	3
General and social psychology	
T. TRIFONOV — On the structure of the	
character	12
V. GEORGIEVA — Psychological aspects	
of accuracy as personality trait	20
G. DJEDJEVA — On the relationship be-	
tween the motives for activity and the level	
of the prestige	26
Educational and age psychology	
L. DESSEV — Main trends in the develop-	
ment of modern educational psychology .	32
F. STOYANOVA — Semantic profile of the	
superior student	38
Psychology of labour	
S. SIMEONOV — Labour as a value for the	
members of the working collective	46
H. GETAHUN — Some psychological fac-	
tors for increasing the productivity of la-	
bour	52
History	
N. KARAIVANOV, S. KOUNCHEV —	
Psychological aspects of the epistolary he-	
ritage of Vassil Levski	57
Anniversaries	
G. PIRYOV — The 60th anniversary of prof.	
T. Trifonov	60
Science life	
G. P. — Activities in the International Asso-	
ciation of Psychological Sciences	62

НОВИ КНИГИ

Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. В 2-х т: 1. Пер. с нем. (Под ред. Б. М. Величковского — М.: Педагогика, 1986—408 с.; т. 2. Пер. с нем.) Под ред. Б. М. Величковского — М.: Педагогика, 1986—392 с.

Монографията има характер на фундаментално изследване, а нейният автор е един от най-известните съвременни западноевропейски психолози. Първият том на книгата въвежда в историята на проблема за мотивацията и излага теоретическите подходи към експерименталното му изследване. В предложения обзор на мотивационните явления подробно се обсъжда състоянието на тревожност, потребността от постижения, афилияцията, агресията, помощта и властта. Във втория том авторът анализира закономерностите в онтогенетичното развитие на мотивацията, причините за индивидуалните различия в подбудите, предлага прийоми за мотивационна корекция.

Pressley M., Brainerd C. L. (ed.) Cognitive learning and memory in children. New York—Berlin—Heidelberg—Tokyo; Springer—Verlag, 1985—250 р.

Книгата представлява сборник от студии и е поредният том от 12-томна серия по проблеми на когнитивното развитие. Запознава с най-значимите изследвания на развитието на паметта в детска възраст, осъществени през 70-те и 80-те години в западната психология. В центъра на вниманието на авторите — известни специалисти от САЩ и Канада, стоят някои теоретически и методически аспекти на изучаването на детската памет. Разглеждат се въпросите за моделите на интелектуалните и мнемични стратегии, за придобиването на мнемични умения, за детските интерпретации на метафорите, за междукултурната съпоставка на детските познавателни процеси.

Pines M., Rafaelsen L. (ed.) The individual and the group. Boundaries and interrelations. Vol. 1: Theory — N. Y.: Plenum Press, 1982—680 р.; Vol. 2: Practice — N. Y.: Plenum Press, 1982—368 р.

Този двугоден труд отразява работата на VII международен конгрес по групова психотерапия, състоял се в Копенхаген през 1980 г. Докладите, публикувани в първия том, третират терапевтичните взаимоотношения между индивида и групата в теоретически план. Обсъжда се ролята на семейството като матрица на индивида, зависимостта между екологията, етологията и системната терапия, връзката между психоанализа и груповата терапия. Практическата страна на психотерапията е предмет на разглеждане във втория том. Тук се разискват конкретни проблеми на детската, семейната и съпружеската психотерапия, на тренинга и психодрамата, на психозите.